

परब

ओनलाईन

वर्ष : ८

स्थापना वर्ष : १९६०

डिसेम्बर : २०१३

अंक : ६

वर्षा अडालजा
प्रमुज

परमर्शनसमिति
रतिवाल बोरीसागर
मध्यस्थ समितिना सव्य

प्रहुल्ल रावल
प्रकाशनमंत्री

तंत्री
योगेश जोषी

गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी. ज्ञानपीठ ०० क. वा. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनलवन,
गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन अने ईकस : २६५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

ભાષા : ગા. | (અંગ્રેજી)
ભાષા : ગા. | (અંગ્રેજી)

પરબ

સંદેશ : યોગેશ જોષી

111

અ નુ ક મ

પ્રમુખપદેથી : પાતાળનાં રંગબિલોરી મેઘધનુષ, વર્ષા અડાલજાઠ

આ ક્ષણે : 'ભીતર ઝગે રે ઝીણી દીવડી' : હરિકૃષ્ણ પાઠક, યોગેશ જોષી

કવિતા : બે ગઝલ (૧. ભર્યા ઉચાળા, ૨. પ્રગટે ભાલા !), હર્ષદ ત્રિવેદી,
દરવાજો, ભાવેશ ભટ્ટ, જેમ કે, ધીરેન્દ્ર મહેતા

આવરણ ચિત્ર : પીયૂષ ઠક્કર

આસ્વાદનોંધ

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન : રવીન્દ્રનાથના વિનોદવૈભવની ઝાંખી, પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ

વિશેષ : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નવા વરાયેલા પ્રમુખ ધીરુભાઈ પરીખ,
પ્રફુલ્લ રાવલ

શ્રદ્ધાંજલિ : ભાષાની આવતીકાલના સ્વપ્નશિલ્પી : રતિકાકા, રાજેન્દ્ર પટેલ

પરિષદ પાથેય : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

સાહિત્યવૃત્ત : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

આવરણ : પ્રભાકરણ બર્વે

અ નુ ક મ

- પ્રમુખપદેથી : પાતાળનાં રંગબિલોરી મેઘધનુષ, વર્ષા અડાલજા 6
- આ ક્ષણે : ‘ભીતર ઝગે રે ઝીણી દીવડી’ : હરિકૃષ્ણ પાઠક, યોગેશ જોષી 9
- કવિતા : બે ગઝલ (૧. ભર્યા ઉચાળા, ૨. પ્રગટે ભાલા !), હર્ષદ ત્રિવેદી 25, દરવાજો, ભાવેશ ભટ્ટ 25, જેમ કે, ધીરેન્દ્ર મહેતા 26, અવગુંઠનમાં તારા, ઉષા ઉપાધ્યાય 27, એક બાળકની પ્રશ્ન-ગઝલ, અનિલ ચાવડા 27, બે ગઝલ (૧. બ-ખૂબી પૂર્ણતાઓ ગોઠવી, ૨. રંગ દૂજો), મનોહર ત્રિવેદી 28, નરસિંહ વંદના, નલિન રાવળ, મોરારિબાપુની વાણી, નલિન રાવળ 29
- વાર્તા : અદષ્ટિ-દર્શન 12, પરંતપ દેસાઈ 30
- સ્વૈરકથા : હરિકૃષ્ણ પાઠક 40
- આવરણ ચિત્ર : પીયૂષ ઠક્કર 42
- આસ્વાદનોંધ
- અભ્યાસ : પુરાકલ્પનને પ્રમાણતી કથા : ‘કર્ણલોક’, ડૉ. કલ્પના મચ્છર 43
- સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન : રવીન્દ્રનાથના વિનોદવૈભવની ઝાંખી, પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ 47
- વિશેષ : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નવા વરાયેલા પ્રમુખ ધીરુભાઈ પરીખ, પ્રફુલ્લ રાવલ 51
- શ્રદ્ધાંજલિ : ભાષાની આવતીકાલના સ્વપ્નશિલ્પી : રતિકાકા, રાજેન્દ્ર પટેલ 54
- પરિષદ પાથેય : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 56
- સાહિત્યવૃત્ત : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 63
- સૂચિ : ‘પરબ’ 2013 : વાર્ષિક સૂચિ ઊર્મિલા ઠાકર, પરિંદા પટેલ 65
- આ અંકના લેખકો : 86
- આવરણ : પ્રભાકરણ બર્વે

આપણે તો ધરતીનાં છોરું. આપણી નજર તો આકાશ ભણી જાય. પૃથ્વીના આંગણે કેટલો સુંદર, અગણિત દીપમાળથી ઝગમગતો આકાશનો માંડવો ઈશ્વરે બાંધ્યો છે ! ફરતે રૂપેરી વાદળની ઝૂલ. નિરંતર વહેતા વાયુથી એ ઝૂલ ઝૂલે ત્યારે કેવું મનોહર અવર્ણનીય દૃશ્ય સર્જાય ! આ દબદબાભર્યા દરબારનો, અધિષ્ઠાતા સૂર્યદેવ.

એનાં આગમન અને વિદાયની છડી પોકારવા સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત વખતે રંગોની છોળ ઊડે, એના જેવું અભૂતપૂર્વ દૃશ્ય દુનિયામાં ભાગ્યે જ બીજું હશે ! દુનિયાભરનાં કવિ-સર્જકોએ એટલે જ તો શગ મોતીડે આ દૃશ્યને વધાવ્યું છે. તેમાં પણ જ્યારે આકાશમાં મેઘધનુષ રચાય એ જોવાનું સૌભાગ્ય મળે ત્યારે કાલેલકરની જેમ બોલી

દરિયાનાં પાણીમાં ઊભા રહી સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત જોવો એ જીવનનો લહાવો છે અને અનેક અગવડો વચ્ચે, દરિયો હિલોળા લેતો હોય એ શહેરમાં રહેવાનું સદ્ભાગ્ય મળ્યું છે તેથી વિશેષ શું જોઈએ ! દરિયો જાણે અઝીઝ દોસ્ત. સાદ પાડી બોલાવ્યા કરે. મુંબઈ બહાર પગ મૂકું ત્યારે નદીઝરણાંની જલધારા રૂપે પણ પ્રિયતમની જેમ સાથે થઈ જાય ત્યારે પ્રવાસનો બધો થાક પલકમાત્રમાં ગાયબ !

ઈજિપ્તના પ્રવાસે ગઈ ત્યારે કેરોથી હરગાત જવાનું અચાનક એલાન થયું અને એ રસ્તો રણમાં થઈને જ જાય. અમારી બસ સાઈનાઈ - પૂર્વ અરેબિયન રણમાંથી એકધારી જતી હતી. મિડલઈસ્ટમાં રણની મુસાફરી કરી છે પણ ત્યાં વચ્ચે રેસ્ટોરાં અને બધી જ સુવિધાઓ હોય. આ મુસાફરીમાં છેક ક્ષિતિજ સુધી વિસ્તરતા અનંત રણને ચીરતો સપાટ રસ્તો. ક્યાંય ન વળાંક, ન એક ઈંચ જેટલો ચડાવઉતાર. રસ્તો સાવ સૂનો નિર્જન, નિર્જળા, અને નિર્મમ. પંખીના કલરવ વિનાનું સૂનું આકાશ. રણ એટલે પળમાં સળગી ઊઠે એવું લાક્ષાગૃહ. શાંતિનિકેતનમાં એક વખત ઉનાળાના દિવસોમાં કાકાસાહેબ રવિબાબુને મળવા ગયા હતા. તડકાની વાત નીકળતાં કાકાસાહેબે કહ્યું કે મને તો તડકો બહુ ગમે. કવિએ પણ પ્રસન્નતાથી કહ્યું, ખૂબ તડકો હોય ત્યારે હું તો બારી પાસે બેસી લૂમાં નહાઉં છું. મને એમાં ખૂબ આનંદ આવે છે. કાકાસાહેબે રમૂજ કરી, રવિને તડકો ન ગમે તો જાય ક્યાં ?

આવા મહાનુભાવોની આપણે સામાન્યજન બરોબરી થોડી કરી શકીએ ? આપણને તો તડકો ન ગમે તે ન ગમે. તેમાંય હું તો વર્ષા ! મને તો ભીંજાવું ગમે.

પૂરા આઠ કલાકની ધોધમાર તડકામાં મુસાફરી. હું તો ટ્રાવેલ એજન્સી સાથે લડી લેવાના મૂડમાં. ત્યાં તો અદ્ભુત ઘટના બની. હરગાત તો મસ્ત બીચ રીસોઈ હતું !

અત્યંત રમણીય દરિયો, અને સાવ બીચ પર જ અમારી હોટલ અને અમારો રૂમ વિથ ધ સી વ્યૂ ! હું અને શિવાની ઊછળી જ પડ્યાં. આખી હોટલમાં અમારું જ બાર જણાનું એશિયન ગ્રૂપ. અમે કપડાંથી પૂરા ઢંકાયેલા. અમને સૌ એશિયનની જેમ જુએ કારણ કે ચોતરફ બિકીની અને શોર્ટ્સનો માનવમહેરામણ !

રણની મુસાફરીનું સાટું વળી ગયું. તેત્રીસ કરોડ દેવતામાં કોઈક તો પ્રવાસના દેવતા હશે જ ને ! એમને મનોમન સાષ્ટાંગ દંડવત્ કર્યાં.

હજી સાગર જલવિહારનું ઉત્કૃષ્ટ નજરાણું મળવાનું બાકી હતું.

બપોરે જ બસમાં અમે પહોંચ્યાં નાની બોટ પર. ત્યારે ખબર પડી કે આ છે સબમરીનવાળી બોટ અને અમારે પાતાળમાં ઊતરવાનું છે. ડેક પર દરિયાઈ સફરનો આનંદ માણતાં અમે દરિયામાં આગળ સુધી ગયાં. શીતળ ફોરાં ચાંચમાં લઈ પવન અમારી પર વિશાળ પાંખ પ્રસારી ઊડતો હતો. નિસરણી વાટે અમે નીચે કેબિનમાં ઊતર્યાં. ઘડીભર તો દરિયાના પેટાળમાં જ ખાબકી પડ્યાં હોઈએ એવી ગભરામણ થઈ. સબમરીનને ગોળ ફરતે કાચ અને સામે નાનું સ્ટૂલ.

સબમરીન પાણીમાં અંદર સરકવા લાગી અને અદ્ભુત પાતાળસૃષ્ટિના દરવાજા ખૂલી ગયા. ઓહો ! આટઆટલા રંગો ! અને એના આટલા શેડ્સ ! દરિયાઈ વેલ, વનસ્પતિ, કોરલ, પથ્થર, જળટાંકણાથી કંડારાયેલા ખડકો, ચમકતા પથ્થરો. જાણે રંગોનો અનંત હોલિકોત્સવ. અનેક રંગની, આકારની માછલીઓનાં ટોળાં છોક કાચ સુધી તરતાં આવે ત્યારે રંગોનો જે કુવારો ઊડે ! એની છાલકથી અમે તો તરબોળ. સૂરજનાં કિરણો જળક્રીડા કરતાં, પેટાળમાં ઊતરતા તેજથી આખાં દશ્યને એવું રસી દે કે જાણે પાતાળનગરીની કુંવરીનો સુવર્ણપ્રાસાદ !

દરિયાકિનારે ઊભા રહી સૂર્યોદય જોતાં એવી કલ્પના પણ ન આવે કે સૂરજ એવો તો અદ્ભુત રંગરેજ છે કે જેમ આકાશી મેઘધનુષ રચે છે એનાથી શતગણી રંગીન સૃષ્ટિ પાતાળના મેઘધનુષની રચે છે !

રજનીશ કહેતા : ગહેરે પાની પેઠ.

તો વાત ગહેરા પાનીમાં ઊંડા ઊતરવાની છે. રોજબરોજની દુનિયામાં રહેતા, જીવતા, શ્વસતા મનુષ્યોની પાત્રસૃષ્ટિ તો સપાટી પરની. પણ સર્જકે એનાં પાત્રોના મનની પાતાળસૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરી એના અદ્ભુત રંગોનો ઉઘાડ એની કૃતિમાં કરવાનો છે. પેટાળમાં છે કેવી અદ્ભુત રંગોની બૌદ્ધાર. તો ક્યારેક સબમરીન સરકતી એવા ઊંડા, બિહામણા ખડકો પાસેથી પસાર થાય કે થીજી જવાય. છલછલતું તેજ અને ઘેરો ભયાવહ અંધકાર, કદી નરી આંખે દીઠા ન હોય એવા રંગોના કુવારા અને નકરા કાળમીઠ પથરા.

મનુષ્યની આ મનસૃષ્ટિ છે. સર્જકે આ મનસૃષ્ટિમાં ડોકિયું કરી એ રંગછટાઓ અને ભયાવહ અંધકાર, એની પાર્શ્વભૂમિ પર માણસને એની Totalityમાં આલેખવાનો છે ત્યારે જ એ પાત્રો સાચુકલા અને જીવંત બને છે. આપણાં બને છે, એમને આપણે

ક્યાંક જોયા છે, મળ્યા છીએ. એ કથા સાથે વાચક જોડાઈ જાય છે.

સર્જક પણ આવે છે તો સમાજમાંથી. એનેય એના ગમા-અણગમા હોઈ શકે. એ જ દષ્ટિથી લખાયેલી કૃતિ પછી સપાટી પર જ રહે છે. માણસથી એનાં વળગણો ક્યાં છૂટે છે !

સાચો સર્જક સાધના કરતાં કરતાં એવી ભૂમિકાએ પહોંચે છે કે એનાં આંતરચક્ષુ ખૂલે છે અને મનુષ્યને બહાર-અંદર જોઈ શકે છે. સર્જક માત્ર કેમેરાની નિષ્પલક આંખથી ક્લિક કરતો ફોટોગ્રાફર નથી.

મકરન્દભાઈની વાત એમની પાસેથી સાંભળી કે વાંચ્યાનું સ્મરણ છે કે શબ્દ જ્યારે શક્તિ બની આપણી ગ્રંથિઓ તોડવાનું કામ કરે છે પછી જૂના ખોળિયામાં રહેવું વસમું થઈ પડે છે. રામકૃષ્ણ પરમહંસ પોતાનાં વચનો સાંભળનારને કહેતા, તને કાળોતરે ડંખ માર્યો છે. જા, તું હવે પહેલા જેવો નહીં રહે.

કેટલી કૃતિઓ આપણને કાળોતરાની જેમ ડંખ મારવાને સમર્થ હોય છે !

કોઈની વાતચીતમાં એક વખત કહેવત સાંભળી હતી, અડસઠ તીર્થની યાત્રા કરી તોયે તુંબડી તો કડવી જ.

સાધુની સાથે તુંબડી અડસઠ તીર્થની યાત્રા કરે છે. તુંબડી તો કડવું ફળ. સૂકાય એટલે સાધુ એને કોરીને જળપાત્ર બનાવે છે. તુંબડી પવિત્ર નદીઓનાં જળ ભરે, તીર્થસ્થાને મંદિરોમાં દર્શન કરવામાંય સંગાથે. છતાં સાધુ યાત્રા કરીને પાછો ફરે ત્યારેય તુંબડી તો કડવી ને કડવી જ.

ઘણીયે વાર આપણે કૃતિઓ વાંચીએ તોય કોરાધાકોર. જ્યારે સર્જકો ભીંજાય ત્યારે વાચકને પણ છાલક ઊડે.

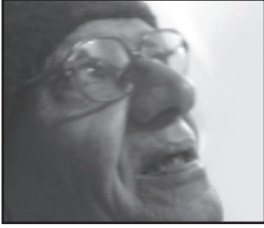
દરેક કલાના સ્વરૂપને આવા તપ:પૂત સર્જકની પ્રતીક્ષા હોય છે. એ જ્યારે આવે ત્યારે એ પોતાના સર્જકકર્મથી એક નવો યુગ રચી આપે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યની જન્મકુંડળીમાં એ યોગ ક્યારે આવશે !

□

મારો કાર્યકાળ પૂરો થાય છે, હું અહીંથી વિદાય લઈ રહી છું. આપણાં શાસ્ત્રોમાં સાત ડગલાં સાથે ચાલનારને સખા કહ્યા છે, આપણે પણ મિત્રો છીએ, વાટેઘાટે મળતાં રહીશું. કવિ કહે છે, હું શું ઉપાય કરું તે મને સમજાતું નથી. જીવનભર જેનું નામ લીધું તે ગોવિંદ વિના બીજી ગતિ નથી. લખવાનો એક જ છંદ વળગ્યો. એ જ જીવન. એ જ મોક્ષ.

કરવહુ મઈ કમન ઉપાય
જાનિ ગુણિ ન પાયો મને
ગોવિંદર વિને આન ગતિ નાઈ.

કવિ શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકને નરસિંહ મહેતા એવોર્ડ જાહેર થયો એની જાણ થતાં જ અનેક સ્મરણો ઊભરાવા લાગ્યાં. આ ક્ષણે જાણે એમનો ભાવભર્યો મધુર કંઠ કાને પડે છે —

‘ઊણાં-અધૂરાં મેલી કામ,
ભાઈ મારે જળમાં લખવાં નામ.

....

...

ઊભડ-ખાબડ પંથ પડ્યા છે ને તોયે
ભીડવી ભવની હામ,
રથ અરથના અડધે તૂટે
ઠરવા નહીં કોઈ ઠામ.

તોયે મારે જળમાં લખવાં નામ
ભાઈ મારે જળમાં લખવાં નામ.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, ૨૦૧૦, પૃ.૩)

સ્નેહભીના સાદે ‘જળમાં લખવાં નામ’ ગાન પછીનું મૌન પણ જાણે કૂજન કર્યા કરે છે — રથ અરથના આગળ વહાવતું...

એમના મધુર સાદે કાને પડેલી, વાંચેલી, ચિત્તમાં ઠરેલી અનેક પંક્તિઓ, કાવ્યો આ ક્ષણે મનમાં ઊભરાય છે, છલકાય છે, જળની જેમ પડઘાય છે, નર્મ-મર્મ સાથે મરમીના મુકામ ચીંધે છે ને શીળા તેજના અક્ષર આલેખે છે... એમાંથી થોડાં ઉદાહરણ —

‘જળના પડઘા પડ્યા કરે
સ્થળકાળથી પાર વિસ્તરે’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૧૨૩)

□

‘હૈયું ચૂક્યું થડકારો — જ્યાં આંખ બે ઢળી ગઈ,
જળની ઝીણી મહેક તો મારા મનને હરી ગઈ.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૧૭૭)

□

‘પાંખો ફૂટી રહી છે વૃક્ષોની ડાળ ડાળે,
તરણું કળી રહ્યું છે; જંગલ કદાચ ઊડે.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૨૯)

□

‘તડકા-છાંયા આગળ-પાછળ ફરતા રહેતા;
એ જ વાયરા વાય, બાંકડે બેઠો છું.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૧૬૦)

□

‘ખટક દઈને ખાટ પગની
હળુ ઠેસે હાલે. હરફર થતો ચાસ - હમણાં
મને ઘેરી લેશે ઘર ભર્યું ભર્યું...
જાઉં ઝબકી !
બધું વેચી આવ્યો... હવડ ઘરનું શુંય કરવું ?’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૧૨૯)

□

‘થોડો-શો ભાવભીરુ છે, થોડો છે અળવીતરો;
રંગ મેળવણી એવી - કેમે ના જાય ચીતર્યો.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૧૨૦)

□

‘સમણાને સાદ કરી, હુક્કો મંગાવ્યો જરી,
ઘૂંટ ભરી પીધું ગગન.
નેજવાંની છાંય તળે બેઠો બુઢાપો
એનું ઝાડ જેમ ઝૂલ્યું છે મન.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૬)

આ કવિને શું જોઈએ એના કોઈ મોટા અભરખા નથી, કોઈ સપનાં નથી, કોઈ મહત્ત્વાકાંક્ષા નથી. આ કવિની ભીતર જાણે કોઈ સાચો સાધુ વસે છે. આથી જ તો, આ કવિને શું ખપે છે ? તો કહે -

‘ખપે તો ખપે રે ખુલ્લો ઓટલો,
ઝાંખી-પાંખી ઝાડવાંની છાંય;
રોટી ને લંગોટી જેણે જોગવ્યાં,
એની રટણા રમે રુદિયા માંદ.
કળીએ કપાણો જીવણ, જીવડો !’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૨૮૧)

૧૯૭૫માં ‘બુધસભા’માં હરિકૃષ્ણભાઈને પહેલી વાર મળવાનું થયેલું. ઘાટીલો ચહેરો. એમની કવિતા અને કાવ્યબાની પણ ઘાટીલી – ઘટ ઘટના ઘાટને જાણે અંદર અને બહાર કેમેરા મૂકીને દર્શાવતી. જાડી ફેમનાં ચશમાંના કાચ પાછળ ઝીણું જોતી-પરખતી કરુણાસભર પ્રશાંત આંખો. એ આંખોમાં ઊંડે તાગીએ તો ‘પડ્યા પીડના હેવા’ વરતાય. દૂરનું અને નજીકનું, બહારનું અને ભીતરનું એકસાથે જોતી કવિ-દષ્ટિ. ધીર-ગંભીર-મધુર સાદે વાતો કરે. ગંભીરતાથી રમૂજી કોઈ વાત કે ટૂચકા શરૂ કરે, પછી વચ્ચે વચ્ચે મરક મરક મલકાટ મુખ પર છલકે ને અંતે ખડખડાટ હાસ્ય. પહેલી વાર તેઓ મળ્યા ત્યારથી એમનો સ્નેહ અને દષ્ટિસભર માર્ગદર્શન મને મળતાં રહ્યાં છે.

હરિકૃષ્ણ પાઠકનો જન્મ તા. ૫-૮-૧૯૩૮ના રોજ બોટાદમાં, વતન ભોળાદ. (રા.વિ. પાઠકનું ગામ). પ્રશ્નોરા નાગર. એમની જ્ઞાતિની લાક્ષણિકતાઓ વિશેય એમણે વ્યંગ-વિનોદસભર દોહા રચ્યા છે. હલકથી ગવાતા માતાના હાલરડાથી ઘર છલકાતું. પિતા રામભાઈ પાઠકના મધુર કંઠે ગવાતા સ્તોત્રોથી ઘર ગુંજતું. પરંપરા, ધાર્મિક વાતાવરણ, સંસ્કારો, છંદ-લય, ભજનના લય-ઢાળ... બધું શિશુ હરિકૃષ્ણના ચિત્તમાં રોપાતું રહેતું. ઘરમાં ‘બૃહદ્સ્તોત્રરત્નાકર’નો ગુટકો. એમાંનાં ઘણાં સ્તોત્ર તેઓ ગાતા. પિતાજી વિવિધ સામયિકોમાંથી બાળકોને જયે, પચે, આનંદ આપે તેવું વાંચી સંભળાવતા. આમ સાહિત્યરુચિનાં બીજ એમના શિશુચિત્તમાં રોપાતાં ગયાં. પ્રાથમિક, માધ્યમિક શિક્ષણ બોટાદમાં. ૧૯૫૬માં મેટ્રિક. શાળામાં મોહમ્મદ માંકડ તથા અંબાલાલ સોમાણી જેવા શિક્ષકો મળ્યા. તેમની પાસે તેઓ લાડ કરીને વાર્તાઓ કહેવડાવતા. હરિકૃષ્ણ પાઠક પણ મંદિરના ઓટલા જેવી નિરાંત સાથે, ઠહરાવ સાથે, મરોડદાર અક્ષરે લખાતા સોનેટ જેવી વાતો કરે. કરુણા, વેદના, પીડા, ગાંભીર્ય, નર્મ-મર્મ, વ્યંગ, વિનોદ, ટોળ-ટીખળ-તોફાન-ટુચકા – બધું એમની વાતોમાં વણાતું જાય. વાત કરવાની આ કળા દશ્યાત્મક રીતે એમની ‘સ્વૈરકથાઓ’માં લાઘવપૂર્વક, હળવી કલમે પ્રગટ થતી રહી છે. એમના મોટાભાઈ અનંતભાઈ વાર્તાઓ લખતા. પારણાંનાં હાલરડાં, શેરીની રમતોનાં જોડકણાં-બોલકણાં, લય-પ્રાસની ગમ્મત અને પ્રાસાદિકતા એમની શિશુચેતનામાં રસાતાં રહેલાં. નાનપણમાં તેઓ મિત્રો સાથે માટીનો ઘોઘો બનાવતા. એમાં સાપની ફેંજ જેવું છત્ર અને નીચેના ગૂંચળામાં માટીનું કોડિયું કરતાં પછી ઘેર ઘેર ફરતા ને ગાતા —

‘ઘોઘા ઘોઘા ઘોઘ સલામ
નાથીબાઈના વીર સલામ
પહેરે પટોળા, ઓઢે ચીર
ઘોઘો માગે ઘર ઘર ચીર
તાંબિયામાં તેલ બળે
તાંબિયો ખોટો, ને ઘોઘોરાણો મોટો
તેલ દે, ધૂપ દે, બાવાને બે દામ દે,

તેરા બેઠા જીવતા રે.’

આ ભાષા અને લય પણ, ઘરમાં ગવાતા સંસ્કૃત સ્તોત્રોના છંદ-લય સાથે એમની ભીતર રસાતાં, રોપાતાં ગયાં.

બાલ્યવય, કિશોરવય, ઘર, વતન, ગામ, જળ, ઝાડ, પ્રકૃતિ... બધું તેમણે ભરપૂર માણ્યું છે. ‘શબ્દસૃષ્ટિ’ના ‘કવિતા અને હું’ વિશેષાંકમાં એમણે કેહ્યિત આપતાં નોંધ્યું છે —

‘નાનપણથી હું પણ કંઈક સપ્તરંગી, ચંચળ, થોડો તોફાની અને કલ્પનાલોકમાં વિહરનાર હતો. માટીનું, દેશી નળિયાંનું, ગારના લીંપણવાળું અમારું મેડીબંધ ઘર હતું. છાપરામાંથી ચળાઈને આવતાં ચાંદરણાં ગાર લીંપેલી ભોંય પર પડે અને તેમાં ધ્યાનથી જોઉં તો આકાશમાં વિહરતાં વાદળાંની ઝાંચ સરતી દેખાય. મેડીની ઓસરીના છાપરા પર પડતી બારીમાં બેસીને આકરા તાપમાં તપતું ફળિયું જોયા કરું, તો વળી ચોમાસામાં નેવાંની ધારથી છલી ઊઠતું એ જ ફળિયું જોઉં, તેમાં એકદું થઈ મોટા ધોરિયા રૂપે વહેતું પાણી ડેલા પાસેના ખાળિયામાંથી ધડધડાટ વહેતું હોય તે સાંભળ્યા કરું અને કલ્પના કરું કે હવે તો આ પાણીથી જ ગામની નદી અને તળાવ પણ છલકાઈ જશે !’

એ પાણીના પડઘા એમની કવિતાઓમાં વારંવાર પડતા રહ્યા છે ને એ જળની ઝીણી મહેક એમની કવિતાઓમાં સતત વહેતી રહી છે. ઘર-વતન-ગામનાં શબ્દચિત્રો એમનાં કાવ્યોમાં વારંવાર ઉઘાડ પામતાં રહ્યાં છે. ઘર-વતન-ગામ-વૃક્ષ-વગડો-પર્વાવરણ ખોયાની પીડા તારસ્વરે એમની કવિતામાં સતત વહેતી રહી છે.

નેવે તપેલો તડકો ઝરી ઝરી
નદી-તળાવે છલક્યા ઝગારા.
શેઢે ચઢેલું ચરિયાણ પાછું
ફરી વળ્યું પૂંછ ઉલાળતું બધે...’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૪૨)

ચારધામ – બદ્રી-કેદાર-ગંગોત્રી-યમનોત્રી અમે સાથે ગયેલાં. હરિકૃષ્ણભાઈ તથા ચંદ્રિકાબહેન બધાં તીર્થોમાં ભક્તિભાવપૂર્વક સ્નાન, દર્શન કરતાં. પરમઢી, ભેડાઘાટ પણ અમે સાથે ગયેલાં. ત્યારે ચંદ્રિકાબહેન નહોતાં આવી શક્યાં. કપડાં ધોવાં-સૂકવવાં વગેરે કામ તેઓ અન્યને કરવા નહોતા દેતા. ભેડાઘાટથી થોડે ઉપર રેવામાં સ્નાન કરેલું. હરિકૃષ્ણભાઈ નાહીને બહાર નીકળ્યા. અમે લોકો ક્યાંય સુધી ના’તાં રહ્યાં. બહાર નીકળવાનું નામ નહોતાં લેતાં. હરિકૃષ્ણભાઈએ એક શિલા પર સૂકવેલ કપડાં – લાલ ગમછો-ટુવાલ વગેરે નદીકાંઠાના પવન તથા સવારના તડકામાં કોરાં થઈ ગયાં. છતાં, અમે તથા છોકરાંઓ બહાર નીકળવાનું નામ નહોતાં લેતાં. તો, હરિકૃષ્ણભાઈ ફરી ના’વા માટે રેવાના વેગીલા, સ્વચ્છ જળમાં પ્રવેશ્યા... ચાર-ધામની એ નદીઓ, એ ગરમ પાણીના

કુંડ તથા ભેડાઘાટની રેવાના જળના પડઘા અમારા મનમાં પડતા રહે છે. પરત આવીને એમણે ‘ધૂઆંધારની ધારા’ કાવ્ય રચેલું. પચમઢીના પહાડો પર તથા ભેડાઘાટ પર અમે એમની પાસે ગીતો ગવડાવેલાં તથા કવિતાપઠન પણ કરાવેલું. સ્કેચ-બુકમાં એમણે પરકમ્માવાસી સાધુનું રેખાંકન પણ કરેલું. પાસે ઊભા રહી અમે ગતિશીલ રેખાઓનું ફટફટ થતું અંકન માણેલું.

નાનપણથી જ એમને સાહિત્ય કરતાંયે વધારે રસ ચિત્રકલામાં હતો ને કાર્ટૂનમાં તો વિશેષ રસ હતો. એમની ઝંખના તો કાર્ટૂનિસ્ટ થવાની હતી. પણ ૧૯૬૧માં બી.એસસી. થઈ ૧૯૬૧-૬૨માં સોનગઢ (જિ. ભાવનગર)માં શિક્ષક તરીકે જોડાયા. ૧૯૬૩માં તેઓ ગુજરાત રાજ્યના સચિવાલયમાં મદદનીશ તરીકે જોડાયા, પછીથી વિભાગીય અધિકારી, નાયબ સચિવ અને સચિવ તરીકે ઈ.સ. ૧૯૮૬માં નિવૃત્ત થયા. ઘર-ગામ-વતનથી વિચ્છેદ થયો. ને નગરચેતના, રાજકારણ, સાહિત્યનું રાજકારણ, સમાજકારણ આદિનો અનુભવ કવિ તરીકે તેમજ એક ‘જાગતા નાગરિક’ તરીકે કરતા રહ્યા ને હિંમતપૂર્વક કોઈ જ શેહ-શરમ વિના, સાચો અવાજ ઉઠાવતા રહ્યા. એ અવાજ આપણને ચર્ચાપત્રો ઉપરાંત એમનાં વ્યંગ-કટાક્ષ કાવ્યોમાં પણ સંભળાય છે. ‘રાઈનાં ફૂલ’ની જેમ જરી ચચરે તેવો અવાજ. થાય કે, નાનપણથી એમને ચિત્રમાં, વિશેષ તો કાર્ટૂન-કલામાં આટલોબધો રસ હતો તો એમને શાંતિનિકેતન કે અન્ય કોઈ ચિત્રકલાની સ્કૂલમાં, કોલેજમાં અભ્યાસ કરવાનું બન્યું હોત તો ? નીરખવાની, પરખવાની, સમજવાની તથા હળવાશથી નર્મ-મર્મ સાથે રજૂ કરવાની એમની જે કોઠાસૂઝ છે એ જોતાં કદાચ આપણને એક વધુ આર.કે. લક્ષ્મણ તથા ‘કોમનમેન’ મળ્યા હોત. ખેર, ગુજરાતી સાહિત્યને તો ‘હરિકૃષ્ણ પાઠક’ તથા ‘અડવો’ તો સાંપડ્યા છે.

‘મોટીબા’ની હસ્તપ્રત હરિકૃષ્ણ પાઠકે વાંચેલી. એ પછી દર વર્ષની જેમ જાતે બનાવેલું એમનું દિવાળીકાર્ડ આવ્યું. તો, પોસ્ટકાર્ડ પર ‘મોટીબા’નું રેખાંકન ! મોટીબાને એમણે ક્યારેય જોયેલાં નહિ ! એ રેખાંકન મારાં ફોઈને બતાવ્યું ને પૂછ્યું, ‘આ કોણ છે ?’ ‘અરે ! આ તો બા !’ (‘મોટી બા’ પુસ્તક રૂપે પ્રગટ થયું ત્યારે એ રેખાંકન એમાં લીધું છે.) ચિત્રકલાની, ઝીણેરા લયયુક્ત રેખાંકનની આ કોઠાસૂઝ ભારે નવાઈ પમાડે. મોટા ચિત્રકારોય કલાકો સુધી મોડેલને સામે બેસાડી રાખતા હોય છે. સાહિત્ય ઉપરાંત ચિત્રકલાની, દશ્યકલાની આ કોઠાસૂઝ અને ઝીણું જોવા-પરખવાની સંવેદનસભર, સમભાવસભર દષ્ટિ એમને પદ્યમાં અને ગદ્યમાં ખપ લાગી છે. માત્ર બે-ચાર લસરકે દોરાતાં ચિત્રો-રેખાંકનોમાંથી ઉદાહરણ જોઈએ —

‘આ હાથ ઉપર માથું મૂક્યું,
ને માથા ઉપર હાથ; ભલે.’

‘ભલે’ રદીફ દ્વારા આ કાવ્યમાં કવિએ પરિસ્થિતિના સ્વીકારનો ભાવ કલાત્મકતાથી ઘૂંટ્યો છે. અંદર અધ્યાત્મનું ઊંડાણ ન હોય તો આ હકારાત્મક સ્વીકાર

સહેલો નથી.

‘આ પોઢેલાં પાણીમાં પેઢી
પાણો ઝંઝવાત; ભલે.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૧૭૦)

કેમેરા જાણે પાણીની અંદર રાખીને ઝડપેલું દશ્ય !

ઊર્મિનો ઉછાળભર્યા, ઊગતી વયનાં અનેક ઊર્મિકાવ્યો આપણને મળતાં રહે છે.
પણ ‘ઢળતી વય’નાં સાદંત સુંદર કાવ્યો બહુ ઓછાં મળે છે. આ કવિ ઢળતી વયનો
કેવો સહજ સ્વીકાર કરે છે ! —

‘વળતાં પાણી ને વળતી જાતરા
એમાં ઓછું-અદકું શું લગાર ?

....

હરિએ હેયારી ઝીણી જોગવી
ભીતર કાઢવી રે ભાળ.
— વળતાં પાણીઠં’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૧૮૩)

તીવ્ર sence of loss, - ઘર-ગામ-વતન-મોસાળ-વૃક્ષ-વગડો-જંગલ-પર્યાવરણ
આદિ ખોયાની પીડા એમની વાર્તાઓ (‘મોરબંગલો’)માં તથા કવિતાઓમાં વારંવાર
ઘૂંટાય છે. ‘પર્યાવરણ’નાં ઉક્તિકાવ્યોમાંથી ‘ટેકરી’ની શરૂઆતનો Landscape જુઓ
— કોઈ ચિત્રકારે જાણે હમણાં જ વોટર-કલરથી કામ કર્યું ન હોય ! —

‘આખાયે ઢોળાવ પર હતાં
નાનાંમોટાં ઝડવાં,
વાંકાં-ચૂંકાં થડ-ડાળખાં,
ઝીણાં મોટાં પાંદ, આછી-ઘેરી છાંય.
મથાળાની દેરીએ લોક આવતું-જતું
ચડતું ઊતરતું.’

અને અંતે, આ ટેકરીની ઉક્તિમાં તીવ્રતમ ઘૂંટાતી પીડા જુઓ —

‘હવે બધુંયે ઉજજડ.
નહીં એક ઝાડ કે પાંદડું,
નહીં ઘાસચારાનું તણખલું.
બકરાં-ફૂતરાંયે ઢૂકતાં નથી હવે.
કાળીબંજર ભોંયની વચ્ચે ઊભી છું
ક્યારેક કો’ક આવીને ખોદી ખાય તેની રાહમાં...’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૧૮૫)

આમ કવિના તીવ્ર સંવેદન થકી ચિત્રો-દશ્યો કવિતામાં ઓગળી જાય છે ને કાવ્ય-

પ્રવાહમાં ભળી જઈને ભાવક-ચિત્તમાં વહેતાં રહે છે.

તો, ‘આટલો ભેંકાર તો હું ક્યારેય નહોતો’-થી શરૂ થતા ‘વગડો’માં વગડાનું સંવેદનચિત્ર કેટલા ઓછા શબ્દ-રંગ-રેખા થકી આલોખ્યું છે ! —

‘પણ ઊડી ઊડીને આવે છે ઊકળતા વાયરા
કાળી કોલસી ને ધોળી રાખ...
આખોયે કાબરચીતરો થઈને પડ્યો છું
જાણ કોઈ આજાર, અશક્ત, કોઢિયો હબસી.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૧૯૭)

પરમ આત્મસંતોષ ઘૂંટતું ગીત ‘ઠીબનાં પાણી’માંનું સાવ ઓછી રેખા થકી સાંપડતું સુંદર કાવ્યચિત્ર —

‘કોતર-કાંઠા બેટ કે ભાઈ કોઈ નહીં અસબાબ,
ઢળતું માથે છાપરું, ઝૂકે ડાળખી અને ચાંગળું તરે આભ.
નેહની ભીની મટકીમાંથી ખેવના કેરી લ્હાણી,
આ તો ઠીબનાં પાણી.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૨૨)

માથે ઢળતું છાપરું ને ઝૂકતી ડાળખી તો ચિત્રની ફેમની અંદર રહે છે, પણ ‘ચાંગળું તરે આભ’ ફેમ ઓળંગીને કાવ્યાત્મક પરિમાણ થકી તરે છે, વિસ્તરે છે ને નેહની લ્હાણી કરે છે.

‘આવ્યા જુઓ’ કાવ્યનો ઇન્દ્રિયગમ્ય, રમ્ય, દશ્યાત્મક ઉઘાડ જુઓ —
‘આંધી ચડી ઠંડકની
ઘડીકમાં જોજો હવે તો, હળવાંક ફોરાં
ઘાકોર કોરીકટ આ ધરા પે
ફોરી જશે ગંધ મટોડીની ભલી.’

આ જ કાવ્યમાં અંતે, આ કવિનો શબ્દ-કેમેરા દેશવટેથી તે છેક ઘર-ઉંબર-સાંકળ સુધી કેવો ‘zoom-in’ થાય છે અને તેય કેવા આવેગથી ને કેટલા લાઘવથી ! —

‘કે કારમે દેશવટે રહેલા
આશાભર્યા એ જણ પંથ ખૂંદતા
ઘડીકમાં તો અહીં ગામ-પાદરે
શેરી, ફળીમાં, ઘર-ઉંબરામાં —
આવ્યા જુઓ, સાંકળ ખટખટાવે !’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૬૪)

સાંકળનો ખખડાટ પણ જાણે ભાવકના કાને પડે.

૧૯૬૧-૬૨માં સોનગઢમાં શિક્ષક તરીકે જોડાયા ત્યારે તેમણે પહેલા પગારમાંથી,

ચિત્રકલામાં રસ હોવાના કારણે ‘કુમાર’નું લવાજન ભરેલું - રૂ. ૯/- પણ પછી તો કવિતાનો રંગ લાગ્યો, નાદ જાગ્યો. શિક્ષકની નોકરી છોડી તેઓ અમદાવાદમાં સચિવાલયમાં જોડાયા ત્યારે કવિતાનો આ નાદ એમને ‘કુમાર’ની ‘બુધસભા’માં લઈ ગયો. (૧૯૬૫) શિશુવયથી જ સંસ્કૃત સ્તોત્રો એમના કાને પડેલા ને જીભે ચડેલા આથી છંદ-લય બાબતે એમના કવિ-કાન કેળવાયેલા હતા ને ‘બુધસભા’ મળતાં જાણે સોનામાં સુગંધ ભળી. બુધસભામાં એમને બચુભાઈ ઉપરાંત ચંદ્રકાન્ત શેઠ, રઘુવીર ચૌધરી, રાવજી, ધીરુભાઈ પરીખ, લાભશંકર ઠાકર, માધવ રામાનુજ જેવા મિત્રો મળ્યા. સંસ્કૃત શ્લોકો, સ્તોત્રો પાકા છતાં એમનાં કાવ્યોમાં ક્યાંય ‘સંસ્કૃત’ની અસર કે છાયા નથી. હા, ગ્રામસંસ્કૃતિ, પ્રકૃતિ તથા મનુષ્યની મહેક છે. એમની કાવ્યબાની સાદી, સરળ, સહજ, બોલચાલની ભાષા ને એના લહેકા-લહેજા ને લય-વળોટથી મહેકતી રહી છે. અક્ષરમેળ-માત્રામેળ છંદો તથા લોકગીતો ને ભજનના લય-ઢાળ એમની કવિતામાં ઝરણાની જેમ ફૂટતા - કલકલ વહેતાં રહ્યાં છે. એમનાં કાવ્યોમાં કે કાવ્યબાનીમાં ક્યાંય દંભ-દેખાડા, આડંબર, ઠાઠ-ભપકા કે ‘મેક-અપ’ના લપેડા કે રઘવાટ કે ઘુઘવાટ નથી, એમનું કવિ-વ્યક્તિત્વ પણ ‘ઠીબનાં પાણી’ સમું રહ્યું છે. એમની કવિતામાં કશું ઉછીનું કે વિદેશી કે આગંતુક કે કૃતક નથી, બધું ભીતરની ભોંયમાંથી ફૂટેલું છે. ફેશન, પ્રયોગો કે ઇઝમ-ફિઝમમાં તેઓ ખેંચાયા-લલચાયા નથી. ભીતરની, અનુભવની, સંવેદનની સચ્ચાઈનો રણકો એમની કવિતામાં મંજીરાની જેમ ઝીણું રણકતો રહ્યો છે. પ્રત્યાયનનુંય એમણે ઝીણું ધ્યાન રાખ્યું છે. કવિની દષ્ટિથી ને ચિત્રકાર-કાર્ટૂનિસ્ટની નજરે પણ પ્રકૃતિનું, વસ્તુનું, માનવ-જીવનનું, માનવ-સ્વભાવનું, એના અડવાપણાનું એમનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ એમનાં કાવ્યોમાં ઝીણી ઝીણી રેખાઓ થકી પ્રગટતું રહ્યું છે. હા, ક્યારેક ‘mass’ને કશુંક પહોંચાડવા માટે એમણે જરી જાડા ભ્રશનો ને જાડી રેખાઓનો વિનિયોગ કર્યો છે. શું શું, કોને કોને, કેટલું પહોંચાડવું છે એ પ્રમાણે એમના શબ્દની રેખાઓ જાડી-પાતળી થાય !

‘ઝીણી રેખું આંકવાની આદતને પરહરી
જાડા લીટા તાણવાની સાધના આ કીધી છે.
જેને જેને પહોંચવી આ ઘટે એની ચિંતા ધરી
પનો ટૂંકો પડે તોય પહોંચાડી તો દીધી છે !!’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૨૪૨)

ક્યારેક શીમળાના ઊડતા ફૂલ જેવો હળવો વિનોદ તો ક્યારેક આરપાર વીંધી નાખતા તીર જેવો તીખો તમતમતો કટાક્ષ પણ એમનાં કાવ્યોમાંથી સાંપડે છે. પણ મોટે ભાગે સૂક્ષ્મ સંવેદનો એમની કવિતામાં આરતીના દીવાની જેમ ઝળહળતાં રહ્યાં છે. આ કવિની ભીતર ઝીણી દીવડી સતત ઝગતી રહે છે, ને એની સાથે સાથે એમની ભીતર સતત ધખતી ધૂણીમાંથી ક્યારેક તણખાય ઊડતા રહ્યા છે.

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીએ એમની સમગ્ર કવિતાનો ગ્રંથ ‘જળમાં લખવાં નામ’ શીર્ષકથી પ્રગટ કર્યો છે. એના આવરણ પર અક્ષરાંકન હરિકૃષ્ણ પાઠકે કર્યું છે. જળમાં લખતાં જઈને જાણે દીપની જેમ અક્ષરોય વહેતા મૂક્યા હોય તેમ, જળ-લય જાળવીને લખ્યું હોય તેમ, ઘેરા ભૂરા રંગથી અક્ષરાંકન કર્યું છે. જળમાં નામ લખવા માટે એમની પાસે ઓજારો તો બહુ ઓછાં છે. બનાવટી ઓજારોનો તો એમને ખપ પણ નથી - ભીતરની સચ્ચાઈને, સંવેદનના ધબકાર-ઝબકારને નર્મ-મર્મ સાથે નજાકતથી પ્રગટાવે એવાં ને એટલાં જ ઓજારો —

‘થોડો બોલચાલની ભાષાનો લય અને છંદ, થોડાં ઘરગથ્થુ ભાવકલ્પનો ને પ્રતીકો ને ક્યારેક વહી આવતો શબ્દ. એક ભરી ભરી સૃષ્ટિ કાયમ ખોઈ રહ્યો છું તેવી સતત થતી લાગણી...’

*

‘સ્વપ્નવત્ થઈ ગયેલું મોસાળનું ગામ ને ખોવાઈ ગયેલું વતન. સ્વજનો અને મિત્રો વચ્ચે થઈ આવતી એકાકીપણાની તીવ્ર લાગણી... ને આ બધાંની ઓતપ્રોત વહેતી મારી એક આંતર-વ્યથા.’

— આવું એમણે પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ ‘સૂરજ કદાચ ઊગે’ના નિવેદનમાં નોંધ્યું છે. આ એમની નમ્રતા છે. પ્રથમ કાવ્યથી, કાવ્યસંગ્રહથી સૂરજ ઊગ્યો છે ને તડકાનાં પૂર રેલાયાં છે, જળમાં નામ લખાયાં છે ને દીપની જેમ વહ્યાં છે. એમની વિનમ્રતા અખંડ રહી છે. સચિવ તરીકે નિવૃત્ત થયા પણ ‘સરકારી અધિકારી’ તરીકેનો અહમ્ જરીકે નહીં કે ‘કવિ-સર્જક’નો અહમ્ પણ નહીં. એમના પદ્યમાં ને ગદ્યમાં પ્રગટતા ‘હું’માં પણ જરીકે ‘હુંકાર’ નથી. એમના ‘હું’માં સમભાવ, સાક્ષીભાવ, દ્રષ્ટાભાવ રહ્યો-વહ્યો છે. એમની integrity હંમેશાં ઝગતી રહી છે. આ બધાંનું મૂળ જોઈએ તો — એમની ભીતર ભગવો ભર્યો છે.

એક ઘૂંટમાં ઘટમાં ખૂલે
પળનો પારાવાર,
બીજી ઘૂંટે પલકમાત્રમાં
શૂન્ય થાય સાકાર.
ઓગમ-ચોગમ અંદર-બાહિર
અમને ઊંડો ભેદ જડ્યો છે.
— ભીતર ભગવો ભર્યો પડ્યો છે.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૧૮૯)

ભીતરનો ગેરુ રંગ ભજનરંગી ઘણી કૃતિઓમાં ઘૂંટાતો પમાય છે. જેમ કે, ‘ઢળતી રાતે’, ‘માળો બાંધીને’, ‘ભણકારા ભાંગીને’, ‘અવઢવ-ઉંબરે’, ‘કળીએ કપાણો’, ‘વરી હું...!’ વગેરે.

એ પંડે ઘનશ્યામ, ગમે તો ભલે ખાબકી પડે,
હું તો ખાલી વાદલડી તે બેત્રણ છાંટા જડે.

તોય પલળવા આવી ઊભો, શી અણધારી કરી !
વરી હું વિહ્વલવરને વરી.'

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૨૭૮)

આ કવિને આનંદી છોળથી સળંગ ભીંજવે એવો ‘ઠેઠનો ઠેલો !’ મળ્યો છે, આથી જ તો બાવનબારાની ભાળ લાધી છે ને ‘મરમી વાણીના મરોડ’માં ‘સૂરનાં અંધારાં’ ગળે છે ને એમાં ‘પરોઢના ઉઘાડ’ ભળે છે, ને ‘સતને ઓવારે’ ઠરે છે ઠામ... ને જળમાં લખાયા કરે છે નામ.

ઘર-ગામ-વતનનાં, ઘટના તથા ભીતરનાં રમ્ય, ભવ્ય ભાવચિત્રો, સ્મરણચિત્રો સંવેદનચિત્રોથી ભર્યાભર્યા, આંખ અને હૃદય પણ ભીંજવે તેવાં સોનેટકાવ્યો પણ આ કવિ પાસેથી સાંપડ્યાં છે — ‘જીવમાં જીવ આવ્યો’ (‘ક્યાંથી મ્હોર્યા સ્મરણ નમણાં, ભાંભર્યા દૂધ ક્યાંથી, / ક્યાંથી આવ્યાં — મનભર મળ્યાં લોક કાચી ઘડીમાં !/આઘે-ઓરે, અડખ-પડખે એનું એ સૌ છતાંયે/ફોરાં જ્યાં બે ઝરમર ઝર્યાં, જીવમાં જીવ આવ્યો !’), ‘બધું વેચી આવ્યો’, ‘વરસાદી રાતે’, ‘સ્મૃતિ-વેદના’, લગ્નની તૈયારીઓ શરૂ થઈ જાય એ ભીની ભાવ-ક્ષણને હૈયે ઝીલીની એમાંથી ફૂટેલું સોનેટ — ‘મારે તો’ — શાદૂંવિકીડિતમાં — મંગલાષ્ટકની જેમ જાણે કાને ઝિલાતું રહે ને હૃદયને ભીંજવતું રહે —

‘મારે તો કંઈ કેટલાં અણગણ્યાં આ કામ આટોપવાં,
ઈંબોણી તકિયા-ગલેફ ભરવાં, માડી કરે કેટલું ?’

*

‘મારે તો ઘણુંયે અહીં જ વસવું ભાંડુ તણી ભીડમાં,
તોયે ક્યાંક અદીઠ કોક જગનું એકાન્ત દૂઠીકી જતું.
ધોળાતું ઘર ધોળ-મંગળ થકી, વાને ચડે વ્હાલ કંઈ,
હૈયામાં થડકો પડે અણઘડ્યો ઢોલી તણી દાંડીએ.’

*

‘રૂંઘું આજ બધું સમાવું મનમાં, ઊંચે જરી જોઉં ત્યાં
દાદાની છબિયે અદીઠ વરસે આંસુ અને આશિષો !’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૧૪૨)

ગઝલકારો હરિકૃષ્ણ પાઠકનાં ગઝલકાવ્યો વિશે કદી વાત કરતા જોયા-સાંભળ્યા નથી. (યાબખા ચચરતા હશે તેથી ?) ગઝલમાંય એમની હળવી કાવ્યપાંખી વીંઝાતી રહી છે — ‘સૂરજ કદાય ઊગે’, ‘શૈશવ’, ‘એક બારી ઊઘડે’, ‘કરવું શુંય ?’, ભગવદ્ ગીતાના સાક્ષીભાવે કવિ-ગઝલકાર જગતને અને ભીતરને એકસાથે જુએ છે અને એની

રૂપકાત્મક રજૂઆત કરે છે. એ ગઝલ ‘બાંકડે બેઠો છું’, ટૂંકા બહેરની ગઝલ ‘પાકા ઘડે’, મનહર મોદીના વ્યક્તિત્વને ને કાવ્યત્વને રજૂ કરતી શ્રદ્ધાંજલિ-ગઝલ ‘મનહરા’ (‘આઘેથી અથડાયો એવો/ભાષા હાલમડોલ, મનહરા’), અધ્યાત્મથી ઝીણું મહેકતી ‘કોણ બેઠું અહીં ?’ / ‘ભેખ ભગવા ધર્યાં, રંગ સૌ પરહર્યાં./ફેર જંજાળવા કોણ બેઠું અહીં ?’) ગઝલનો તથા ગઝલકારનો મિજાજ રજૂ કરતી ગઝલ ‘સાખણો બેસ !’ (‘શબ્દોના પડછાયા સંગે ખૂબ રમ્યો તું - / ભણકારા લે ભમવું પડશે, સાખણો બેસ !’), પરિસ્થિતિના સ્વ-સ્થ સ્વીકારની ગઝલ ‘ભલે’, ગઝલ-ગીતિ સપ્તક ‘મૈ કા કરું, કહો જી’ જેવી ગઝલકૃતિઓ આ કવિ પાસેથી મળી છે. ગઝલના અતિરેક પર વ્યંગ-વિનોદ કરતી, માર્મિક, હળવીફૂલ ગઝલ ‘ - તો એની તુમાખી’ તથા ‘ગઝલની ધા’ જેવી ગુજરાતી ગઝલમાં વિરલ, અનન્ય ગઝલમાંથી થોડા શે’ર -

‘ગઝલ ગાઈ નાખી તો એની તુમાખી,
ને ખિરસામાં રાખી તો એની તુમાખી.’

*

‘હતી મંચ પર ભીડ કંઈ શાયરોની,
સભા ઝાંખી-પાંખી તો એની તુમાખી.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૨૫૧)

તો, ગઝલ શું ધા નાખે છે ?! —

‘આ દાદના ધખારાથી બહાર મને કાઢો,
આ છીછરા દુબારાથી બહાર મને કાઢો.’

*

‘બે વાત મારે ઊંચી કહેવી છે નજાકતથી,
આ ઢોલ ને નગારાથી બહાર મને કાઢો.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૨૫૨)

ગીત-ગઝલના છીછરા અતિરેક પર ચાબખા -

‘પટપટ કરતા ચડ્યા મંચ પર, ઝટ ઝટ કીધા પાઠ,
કરી તરન્નુમ, હાથ ઉલાળ્યા, કીધા નવલા ઠાઠ !
તાળી પામ્યા ? - તરી ગયા !
ભઈ એ જ કવિની જીત,
કાં ગઝલ રચો, કાં ગીત.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૨૫૪)

પર્યાવરણના ધ્વંસની એમની પીડા ‘વડ, લીમડા ને આમલી’, ‘વિદાય વૃક્ષની’ તથા ‘પર્યાવરણ’ ત્રણ ઉક્તિ-કાવ્યોમાં ચીસપૂર્વક પ્રગટ થાય છે, કુહાડાના ધા જાણે વૃક્ષની સાથે કવિહૈયા પર પણ થતા હોય તેવી પીડા...—

‘હવે તો કાપે છે; બસ, કાપે છે સૌ વૃક્ષમાત્રને,
કાપે છે સઘળો લીલો સંસાર’

*

‘ફળિયાનો તોતિંગ લીમડો-
ખરબચડો એ સ્વાદ
હજી ચચરે છે મારી ત્વચા મહી;’

*

‘ફળીના અંબામાં તો ઘરડી આંખે કરી નેજવું
અનુભવી નજરે લેતાં કેં તાગ આવતા ચોમાસાને
જોઈ કેટલી ઊંચી ડાળે કાગ બેસતા માળે.
એમની આંખોની શ્રદ્ધાનોયે માળો
વસતો’તો કો’ક ડાળમાં.’

*

‘હજી હવામાં ઝલમલ ઝલમલ
ખાટા-તૂરા સ્વાદ ઝૂલતા લાગે -
જાગે ઝબ્બ, દઈને ભૂત-આમલી !’

*

‘એક હજી ઇચ્છાનો માળો રહ્યો ઝૂલતો :
ને સૂડાનો ઠીલેલો એકાદ ટેટો
કાન મહીં બસ થોડો-શો કલશોર પાથરી જાય-
વહેલી મોડી જ્યારે પણ આ બે આંખો મીંચાય
ટપ્પ દઈને માથા પર બસ ગરે એક લીંબોળી.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૬૮-૭૧)

પીડા તથા ઇન્દ્રયગમ્ય ગતિશીલ સંવેદનચિત્રો પ્રગટાવવા ‘કટાવ’ કેવો સહજ ખપમાં લીધો છે ! બોલચાલની ઘરેલુ ભાષા પ્રયોજીને, ક્યાંય છૂટ-છાટ લીધા વગર, વિવિધ છંદો પાસેથી એમણે અત્યંત સહજતાથી ભાવપૂર્વક, સંવેદનપૂર્વક કામ લીધું છે. શિખરિણી, મંદાકાન્તા, અનુષ્ટુપ, હરિણી, વસંતતિલકા, પૃથ્વી, શાર્દૂલવિકીડિત, કટાવ, મનહર, વંશસ્થ, સવૈયા, વૈતાલીય, ઉપજાતિ, વનવેલી, પરંપરિત હરિગીત વગેરે છંદો તથા સોરઠા-દુહાએ જાણે આ કવિના ગળામાં કવિમાળા પહેરાવી છે ! ક્યાંક ‘દૂ’ કે ‘ઠે’ જેવા શબ્દોય એમનાં કાવ્યોમાં મળે !

ઘસાઈને, વેદીનેય ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું કામ કરનારા ને પરિષદનું હિત જોનારા-જાળવનારા ખૂબ ઓછા છે, હરિકૃષ્ણ પાઠક એમાંના એક. નાનપણથી એમની ભીંતર રહેલ કાર્ટૂનિસ્ટ ‘અડવાપચીસી’, તથા ‘રાઈનાં ફૂલ’માં બરાબર ખૂલ્યો-ખીલ્યો

છે ને નર્મ-મર્મ સાથે ઝીણી-જાડી રેખાઓ થકી બરાબર નિશાન તાક્યાં છે. આ બે સંગ્રહો વિશે ‘જળમાં લખવાં નામ’ના નિવેદનમાં કવિએ યોગ્ય રીતે જ નોંધ્યું છે :

‘હાસ્ય-કટાક્ષની પરંપરા જાળવતા આ બંને સંગ્રહની કવિતામાંયે ભિન્નતા તો હતી જ. ‘અડવા પચીસી’માં માણસની ભીતર ઝાંકીને તેની તમામ મર્યાદાઓ અને અળવીતરાઈઓ સાથે તેને ચાહવાનું વલણ રહ્યું, તો ‘રાઈનાં ફૂલ’માં માણસનું બાહ્ય પ્રવર્તન, તેની ધીટતા, દંભ અને વાણી-વિલાસ કે વર્તન દ્વારા સર્જાતા અન્યાય અને અતિરેકો સામે અવાજ ઉઠાવવાનું બન્યું. એક અર્થમાં ‘રાઈનાં ફૂલ’ની કવિતા એ ‘વળતા વાર’ની કવિતા હતી છતાં એ તીખાં અને તૂરાં ફૂલ હતાં તો કવિતાનાં જ.’

કોઈ જ ટિપ્પણ વિના આ બે સંગ્રહોમાંથી હાસ્ય-કટાક્ષની જરીક આચમની માણીએ -

ખોડીબારે આથમ્યો સૂરજ ઢળતાં છેક,
એ તો અડવો એકમાત્ર અંશ અવતાર છે.’

*

‘મહેનત-મઝદૂરી કર્યે કોઈ ન દેતું ધ્યાન;
વીંઝો કેવળ મ્યાન, ભલ ભલા, ચોંકી જતા.’

*

‘અંતે અડવાને કશો સૂઝી ગયો ઉપાય,
પવન જેમનો વાય મોઢું એમ ઘુમાવવું’

*

‘તરંગે ચડતો ત્યારે ભૂલીયે જાય જાતને,
આળસુ હોત ઓછો તો મોટો માણસ થાત ને ?’

*

‘લખેલા લેખ તો જોકે મિથ્યા થાય કદી કદી,
જીવતો અડવા રે’શે - જીવે માણસ જ્યાં લગી.’

(‘અડવાપચીસી’માંથી)

*

‘દુનિયા દાધારંગણી, એના રંગ તણા નહિ પાર,
હળવે હેયે હોંશથી કીજે વળતો વાર.’

*

‘શોક વચાળે એક જ એવો હરખાભેનો ચહેરો
અડધું હસતો - અડધું રડતો, નહીં આંતરોવહેરો.’

*

‘ભક્ષ્ દઈને બેઠા એવી ખુરશી વાંકી વળી,

પસવાર્યા, પગતાણ્ય કરી, બસ ભવની ભાવઠ ટળી.’

*

‘સરસ્વતી તો બાપડી ઢીલી, બ્હીલી, રાંક;
કાઢે કોનો વાંક ? પેટે જ્યાં પાણા પડ્યા !’

*

‘લેણી-દેણી ધરમ છે, વાટકિયો વહેવાર;
ઊતરે સંધું પાર – જાળવતાં જો આવડે.’

*

‘મનવાંચિત પદ પામવા મધ્યો આમ ને તેમ,
વસ્ત્ર ઉતારે એમ આપોપું અળગું કર્યું :’

*

‘ભર્યો છે ઘણો ભાર એવો અહીં
કે શબ્દોય વાંકા વળી જાય છે.’

‘રાઈનાં ફૂલ’માં અડવા ઉપરાંત ‘ઢગો’ તથા અન્ય પાત્રો પણ સાંપડે છે. બોલકું ઓછું અને મરમી વિશેષ એવું રજૂ કરવા માટે આ કવિને દુહા ખૂબ અનુકૂળ આવ્યા છે ને સૂક્ષ્મ વર્ણન માટે અનુષ્ટુપ પણ ઉપકારક નીવડ્યો છે. સાક્ષર બોતેરીમાંથી એકાદ ઉદાહરણ :

‘રણજણતી રૂમઝૂમતી ભાષા રાય મધુને વરી,
રંગ-રાગનો રસિયો ઠાકર કમાલ કંઈ કંઈ કરી.’

ગુજરાતી કવિતામાં જુદી રગના હાસ્ય-કટાક્ષકાવ્યોના બે અનોખા સંગ્રહ આપનાર આ કવિની મૂળ રગ તો પીડાની છે. ભીતરની અસહ્ય પીડા છુપાવીને આ કવિ નર્મ-નર્મ-હાસ્ય-કટાક્ષ વેરતા રહ્યા છે. એમણે ‘પીડના દુહા’ આપ્યા છે જેમાં એમણે કહ્યું છે –

‘પીડ ખરી એ જાણવી જે મૂંગું કોરી ખાય,
ભીતર શારે શારડી, ને બહાર કશું ન કળાય.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૩૨૯)

તો, એક ગીતમાં તેઓ કહે છે –

‘અમને પડ્યા પીડના હેવા
અંગ-ઉધાર લીધી છે, દૂજો કેમ ચૂકવે દેવાં ?
અમને પડ્યા પીડના હેવા !’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૩૨૨)

એમાંય, વહાલી દીકરી માધવીની અકાળ વિદાયની પીડા તો અસહ્ય હતી –

‘બેટા, તું તો થઈ અદીક કંઈ લીધ જુદો જ રાહ,
વહાલાં સહુને જીવનભરનો વેઠવો મૃત્યુદાહ !’

આ અસહ્ય પીડાનોય તેઓ આ રીતે સ્વીકાર કરે છે -

‘નમણી મધુવેલ માધવી
રમતાં રમતાં ખીલી હતી;
મનને ક્યમનું મનાવવું -
ન’તી, ભાગ્યમહી લખી ન’તી.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૧૨૩)

ભાવ ઘૂંટવા વૈતાલીય અનુકૂળ નીવડે છે. છેલ્લી પંક્તિના ચાર ચાર ‘ઈ’કાર થકી જાણે પીડાની ચીસ ઊઠે છે. માધવી વિશેનું કાવ્ય ‘જળના પડઘા પડઘા કરે’ લખાયું ત્યારે તેઓ કહેતા - બસ, આ મારું છેલ્લું કાવ્ય... પીડાથી તેઓ ભાંગી પડેલા. પણ ‘શબ્દ’ પાસેથી જ સાંત્વન મળ્યું. શબ્દે જ એમને બેઠા કર્યા ને ભીતર શારડી શારતી રહેતી હોવા છતાં એને અંદર ધરબી દઈને શબ્દે જ એમને ફરી બોલતા કર્યા, હાર્ય-કટાક્ષ વેરતા કર્યા. બીજી દીકરીઓ સાસરે ગોઠવાઈ ગઈ છે, પણ માધવી તો હજી જાણે એમને હૈયે વળગેલી છે -

‘જ્યારે તારી બધી બહેનો
પરણીને સાસરે ચાલી ગઈ હશે;
ને થઈ ગઈ હશે વ્યસ્ત
તેમના ઘર-સંસારમાં, ત્યારે
ઘરમાં અમે બંને
બેઠાં હોઈશું ભેંકાર જેવાં, એકલાં...
પણ ના -
ત્યારેય તું તો અમારી સાથે જ હોઈશ.
તું જ હોઈશ અમારી સાથે, તું જ -
ન્યાનપણમાં વહાલથી કોટે વળગી પડતી એમ
હૈયે વળગેલી સદાય...
અમારા મંદ થતા જતા શ્વાસોમાં ધબકતી
ને જીવતી.’

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૨૦૫)

*

‘આપી આપી શું તને આપવાનાં ?
ખાલી ખોટાં મન-મનવણાં આપજું કાપવાનાં !’

જીવન દરમિયાન જેમને બસ, ખુલ્લો ઓટલો ને ઝાંખી-પાંખી ઝાડવાંની છાંય

ખપે છે એવા આ સંતોષી કવિ, પોતે જો સાંભરી આવે તો શું શું કરવા કહે છે ?!
— ઝંખે છે ?! —

‘જો ક્યારેક હું સાંભરી જાઉં;
તો પંખીડાંને ચણ પૂરજો,
એકાદ વૃક્ષને પાણી પાજો,
ઠાકર-દુવારે દર્શન કરજો
ને ઝાલરનો રણકો મધમીઠો રેલાવી દેજો હવામાં.

છોકરાંઓને ભાગ વહેંચજો,
ગાવડીની ડોક પંપાળજો ને ગલૂડિયાં રમાડજો.
એકાદ સુકાતી નદીને તીરે બેસી
ઢળતી સાંજ ને ડૂબતો સૂરજ નિહાળી લેજો ઘડીક...
જો ક્યારેક હું સાંભરી આવું તો.

૨૬-૨-૭૨

(‘જળમાં લખવાં નામ’, પૃ.૯૨)

પશુ-પંખી-વનસ્પતિ-પર્યાવરણ-પ્રકૃતિ માટેનો પ્રેમ, માણસનું અડવાપણું તથા અવળચંડાઈ સ્વીકારીનેય એને ચાહવો, સૂક્ષ્મ નર્મ-મર્મ, પરિસ્થિતિનો સ્વસ્થ સ્વીકાર કરીને સમભાવપૂર્વક, સાક્ષીભાવે જગતને જોવું, કશુંક ખોયાની પીડા, પીડના હેવા પડે તોયે શબ્દ અને શબ્દને ટેકે ફરી ઊભા થવું ને મરક મરક હાસ્ય-કટાક્ષ વેરતાં રહેવું, જ્યારે જ્યારે કશુંય ખોટું થાય ત્યારે ત્યારે હિંમતપૂર્વક સાહિત્યધર્મ અને નાગરિકધર્મ બજાવવો, ભીતર અખંડ ઝગતી દીવડી ને જગત માટે સતત વહેતી સરવાણી, શબ્દ-લય તથા કાવ્યસ્વરૂપની પાકી સૂઝ-સમજ, નાનપણથી જ પાંગરતી રહેલી ચિત્ર તથા કાર્ટૂનકલાની કોઠાસૂઝ, લોકગીતો ને ભજનના ઢાળ, બોલચાલની ઘરેલુ ભાષા, તળ બોલીનો ભંડાર, સૂક્ષ્મ સંવેદનની ઝીણી રેખાઓ થકી કાવ્ય-ઘાટ ઘડવાનો કસબ... આ બધું જ એમની સર્જકચેતનામાં રસાતું રહ્યું છે ને વહેતાં જળમાં નામ લખાતાં રહ્યાં છે ને ઘટના ઘાટે ધામ સર્જાતાં રહ્યાં છે.

આ ક્ષણેય, જળના પડઘા જેવો એમનો સાદ જાણે કાને પડે છે —

‘ઊણાં-અધૂરાં મેલી કામ,
ભાઈ મારે જળમાં લખવાં નામ.’

૧૧-૧૧-૨૦૧૩

બે ગઝલ | હર્ષદ ત્રિવેદી

૧. ભર્યા ઉચાળા !

ભાગ્ય મળ્યાં કેવાં ભમરાળાં ?
જીવતર આખું ગાળેગાળા !
આંધણ મેલ્યું પણ ઓર્યું નહીં,
ખાલી અમથા ખૂબ ઉજાળા !
સોપટ ના પહોંચાયું ક્યાંયે,
કરોળિયાએ કીધાં જાળાં !
ઠીક પડ્યું ત્યાં રાત વિતાવી,
ના ફાલ્યું તો ભર્યા ઉચાળા !
ખેતર આખું લીલું ઝૂમે,
કોરાકટ ફૂવાનાં થાળાં !
મૂળે મીણ પણ વજજર જેવું,
મનના એવા ઢળ્યા છે ઢાળા !
માન કદી મેલ્યું ના હેઠું,
મર્યા મૂંઝાઈ મરદ મુછાળા !
પાંહેનું જ નથી દેખાતું,
આંખે આવ્યાં છે બેતાળાં !
તમે આવજો ચડી વિમાને,
અમે ઊપડ્યા લ્યો પગપાળા !

૨૩-૧-૨૦૧૨

૨. પ્રગટે ભાલા !

નામ ધર્યાંથી નસીબ આલા,
મુખે લોટ ને તળિયે છાલાં !
આમાં કોના કરવા ધોખા ?
સગાં થયાં ના સગાં કે વહાલાં !
રૂના ઢગ દઈ દીધા તમને,
અમે જીવનભર ફેલ્યાં કાલાં !
ક્યમ પૂરી કરવી ચોર્યાશી ?
પગ માંડો ત્યાં પ્રગટે ભાલા !
જોગંદર સુપણો મેં આવે,
ત્યાં જ પ્રગટતી મનમાં બાલા !
ઊભા તો અક્કડ કહેવાણા,
ખસી ગયા તો ઢીલાઢાલા !
આંખ મીંચ કર ક્રિયા અંધરા,
પલકન ખોલી ભયા ઉજાલા !

૨૨-૧-૨૦૧૨

દરવાજો | ભાવેશ ભટ્ટ

રાતના ક્યાં સૂવે છે દરવાજો,
બસ ટકોરા લૂછે છે દરવાજો.
છે વિગત એની ડાયરીમાં બધી,
ક્યારે કોનો ખૂલે છે દરવાજો.
તું નથી તો હું એને તારું છું,
ખોટ તારી પૂરે છે દરવાજો.
જો ખૂલી ના શકો તો માનો, ક્યાંક
આપણામાં ઊગે છે દરવાજો.
એક ફરિયાદ છે આ બારીને,
ક્યાંક ઈંડાં મૂકે છે દરવાજો.

જેમ કે ?
 જેમ કે, આ વાદળ...
 હા, બારમાસી નદી તો એકેય નથી
 મારા ગામમાં,
 પણ એક નાનકડું તળાવ...
 કે ક્યાંક
 ખાડાખાબોચિયાં-માં
 સંઘરાયું છે
 તારું દીધું પાણી...
 વરાળ થઈ
 બંધાઈ વાદળમાં
 હળવેક ને હળુહળુ
 સરકતું સરકતું
 આ અનન્ત અંતરીક્ષમાર્ગે
 તારા નગરની દિશામાં -
 તારે આંગણ
 એ વરસ્યું તો હશેને ?
 મારા દેશે
 ખોડંગાતો વરસાદ,
 અમે એને વહાલથી
 કહીએ મંદો મીં...
 તારા દેશે
 અગાધ દરિયા... મહાનદીઓ
 ઉપર
 ગોરુંભાતું ગગન વિશાળ...
 છૂટી પડેલી એકાદ વાદળી
 આ મેર
 ઝરમર ઝરમર
 વરસવા આવે...

મારી ખાલી ગાગર ભરી જાય...
 રોજરોજ નહિ, ક્યારેક.
 જેમ કે,
 આ સૂરજ...
 મારી કરઈ પર
 એકમેકની સોડ શોધતાં
 નળિયાંને ખસેડી
 પેસે
 એનું એકાદ કિરણ
 ચાંદરણું થઈ
 મારા અંધારિયા ખૂણે ક્યારેક,
 નવડાવે તારા રંગમહેલને
 અજવાળી અજવાળી...
 જેમ કે,
 આ ચંદર...
 તારી ચંદ્રશાળાએ
 નીતરે
 પછી ડોકિયું કરે
 મારે આંગણ ઊભી
 આ વગડાઉ વનસ્પતિ વચાળે...
 જેમ કે,
 આ લે'રખી...
 ઢોલિયે ઢળ્યા તારા દેહ પરની
 ચાદરને ફરકાવી
 મારા અંગને અડવા આવે...
 જેમ કે... જેમ કે... જેમ કે...

આવરણ પર મૂકવામાં આવેલાં રેખાંકનના ચિત્રકાર પ્રભાકર ભર્વે (૧૯૩૭-૨૦૧૩) છે. કવિ, વાર્તાકાર અને અનુવાદક પવનકુમાર જૈનનું એ રેખાંકન છે. તા. ૧૨ નવેમ્બર ૨૦૧૩ના રોજ, મુંબઈમાં છાસઠ વર્ષની વયે પવનકુમારનું આકસ્મિક અવસાન થયું. રેખાચિત્રના નીચલા ડાબા ખૂણે ચિત્રકારના હસ્તાક્ષર છે. વરવે અને તારીખ છે ? એટલે કે પવનકુમાર જૈનનું ત્યારે ચોવીસ વર્ષનું વય હશે. ત્વરીત અને ત્રુટક ભાસતી પ્રલંબ રેખાઓમાં યુવાન પવનકુમારનું પ્રગલ્ભ તેમજ બેફિક્કર વ્યક્તિત્વ પર્યાપ્ત રેખાઓમાં ચિત્રકારે સહજતાથી અંકે કર્યું છે. ભારતના આ પ્રતિષ્ઠિત ચિત્રકાર વિશે પરબના આગામી અંકમાં વિગતે વાત કરવાનો વિચાર છે જ. આ અંકે પ્રભાકર ભર્વે નિમિત્તે પવનકુમાર જૈનની વાત કરવી છે.

મુંબઈમાં, સાહિત્ય - કળાને વરેલા કુટુંબમાં તા. ૨૪, જાન્યુઆરી ૧૯૪૭ના રોજ પવનકુમાર જૈનનો જન્મ થયો. અંગ્રેજી ભાષા સાથે બી.એ. કર્યા બાદ એમણે અમદાવાદની પ્રતિષ્ઠિત નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ડિઝાઇનમાંથી 'ગ્રાફીક ડિઝાઇન'માં, વર્ષ ૧૯૭૪માં, ડિપ્લોમા મેળવ્યો. લઘુસામયિકોથી માંડીને શિષ્ટ, તેમજ લોકપ્રિય સામયિકોમાં એમના કાવ્યો, વાર્તાઓ, અનુવાદો અને ચિત્રો પ્રકાશિત થયા છે. આધુનિક ગુજરાતી કાવ્યો અને વાર્તાઓના પ્રતિનિધિ સંપાદનોમાં એમની કૃતિઓ સ્થાન પામી છે. તેમજ એમની રચનાઓના અનુવાદો અંગ્રેજી તથા અન્ય ભારતીય ભાષાઓમાં પોંખાયા છે. અનિયતકાલિક લઘુસામયિક 'ટોર્નેડો' (૧૯૬૭થી ૧૯૭૧ સુધી) નામે અંગ્રેજી ભાષામાં શરૂ કરેલું.

જીવાતાં જીવનમાં અને સાહિત્ય સર્જનમાં ચોકસાઈ અને ચીવટના આગ્રહી પવનકુમાર અત્યંત સંકોચી સ્વભાવના હતા. એટલે જ પ્રકાશિત ત્રણ પુસ્તકોને બાદ કરતાં એમની ઘણીખરી સામગ્રી વ્યવસ્થિપણે ફાઇલોમાં જ સંગ્રહાયેલી છે. એમાંથી એકાધિક વાર્તાસંગ્રહો અને અનુવાદના સંકલનો થઈ શકે એમ છે. બને કે એ જ સંકોચ અને ચીવટના કારણે, છેક ૨૦૧૨માં, ૬૫ વર્ષની વયે, ચૂંટેલા માત્ર ૬૫ કાવ્યોનું એક જ સંકલન, '૬૫ કાવ્યો'ના નામે ઘણુંખરું સ્વખર્ચે પ્રકાશિત કર્યું. પોતાની શર્તે અને સુરુચીપૂર્ણ રીતે એમણે એ સંગ્રહ તૈયાર કર્યો હતો. અને સંગ્રહની હજી તો પર્યાપ્ત નોંધ લેવાઈ રહી હતી ત્યાં તો આ કવિએ આપણી વચ્ચેથી અણધાર્યા જ ઉઘાળા ભર્યા. એમના સ્વભાવ મુજબ સાવ ચૂપચાપ. કશાજ આગોતરા ઝેંધાણ આપ્યા વિનાજ.

એમના પ્રકાશિત પુસ્તકોની યાદી :

૧. પ્રશિષ્ટ જર્મન સાહિત્ય (અનુવાદ, ૧૯૭૩)
૨. દેશ - પરદેશની લોકકથાઓ (અનુવાદ, ૧૯૭૩)
૩. ૬૫ કાવ્યો (કાવ્યસંગ્રહ, ૨૦૧૨)

આ સાથે કવિના જ હસ્તાક્ષરમાં વાંચીએ એમની જ કવિતા 'મનમાં ગાંઠ વાળો'.

સરનામું : પવનકુમાર જૈન, C/o. જ્યોત્સના મિલન, એમ-૪, નિરાલાનગર, ભદ્રભદ્ર રોડ, ભોપાલ-૪૬૨ ૦૦૩. (મ.પ્ર.)

['રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનો વિનોદવૈભવ' : સંપાદક - પી. પ્રકાશ વેગડ, પ્ર.આ. ૨૦૧૨, પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, ડિમાઈ, પુ.૮૬, કિ. રૂ.૬૦/-]

પુસ્તકમાં 'પ્રવેશ' કરાવતાં પ્રારંભે જ પી. પ્રકાશ વેગડ લખે છે : 'રવીન્દ્રનાથ ટાગોર અત્યંત રોમાંચક, મોહક અને સુરુચિપૂર્ણ વિનોદવૃત્તિ ધરાવતા હતા, પણ આશ્ચર્યની વાત છે કે ગુજરાતી ભાષામાં તેમના વ્યક્તિત્વના એ પ્રભાવક સ્વરૂપ વિશે એક પણ ગ્રંથ કે લેખ સુધ્ધાં લખવામાં આવ્યો નથી. આથી, આ વર્ષે ઊજવાઈ રહેલી તેમની ૧૫૦મી જન્મજયંતીને પ્રસંગે તેમના વિનોદવૈભવનો પરિચય અને આસ્વાદ રજૂ કરતાં હું આનંદ અનુભવું છું.'

આ રીતે પ્રકાશભાઈ પોતાની આગવી રીતે કવિવરની સાર્થ જન્મશતાબ્દીની ઉજવણી કરે છે. સુરુચિપૂર્ણ હાસ્યસાહિત્યની વિખ્યાત ગ્રંથશ્રેણી 'Wit and Wisdom'થી પ્રેરાઈને તેમણે આ પહેલાં 'એબ્રેહમ લિંકન : પરિચય, પ્રતિભા અને વ્યંગવિનોદ'(૨૦૦૭) અને 'ગાંધી વ્યંગવિનોદ કોશ'(૨૦૦૮) નામક સંપાદનો આપ્યાં જ છે. હાસ્યસાહિત્યનાં અન્ય સંપાદનો પણ તેમણે કર્યાં છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકને પ્રકાશભાઈએ નવ પ્રકરણોમાં વિભાજિત કર્યું છે. પ્રથમ પ્રકરણનું શીર્ષક છે. 'રવીન્દ્રનાથનો અસલી ચહેરો !' પ્રકરણના પ્રારંભે પ્રકાશભાઈ 'પ્રવેશ'વાળી ફરિયાદ દોહરાવીને ટાગોરના વિનોદવિષયક અભ્યાસ અને સંપાદનક્ષેત્રે પ્રવર્તી રહેલ ઉદાસીનતાનાં કારણો તપાસે છે. એ તપાસ તેમને આર્જેન્ટિનાની લેખિકા વિક્ટોરિયા ઓકામ્પો સાથેના કવિવરના સંબંધ સુધી દોરી જાય છે. તેથી પ્રકરણના પ્રથમ વિભાગમાં તેઓ 'વિક્ટોરિયા ઓકામ્પો સાથેનો વિનોદ' આપણી આગળ પ્રસ્તુત કરે છે.

રવીન્દ્રનાથના ખૂબ નિકટ સંપર્કમાં આવેલાં બીજાં વિદ્વંષી છે મૈત્રેયી દેવી. કવિ તેમની નાદુરસ્તી તબિયતને કારણે ૧૯૩૮થી '૪૦ દરમિયાન હવાફેર કરવા પોતાની આ પૂર્વકાલીન શિષ્યાને ત્યાં ચાર વાર ગયા હતા. એ સમયના તેમનાં સંસ્મરણો મૈત્રેયી દેવીએ 'મંગપુ તે રવીન્દ્રનાથ' અને 'સ્વર્ગેર કાણકાણી'માં વર્ણવ્યાં છે. એને આધારે સંપાદકે પ્રકરણના બીજા વિભાગમાં 'મૈત્રેયી દેવી સાથેનો વિનોદ' વ્યક્ત કર્યો છે. જીવનના અંતકાળ સુધી કવિ હસતા-હસાવતા રહ્યા હતા એનો અહેસાસ એ દ્વારા થાય છે. પ્રકરણના ત્રીજા વિભાગ 'કૌટુંબિક વિનોદ'માં કવિનાં પુત્રવધૂ પ્રતિમા દેવીએ તેમના જીવનના છેલ્લા વર્ષનો હાસ્યપ્રસંગ ટાંકી લખ્યું છે : 'આનંદપ્રિયતા એ તેમના જીવનની વિશેષતા છે અને તેમણે છેક સુધી તે જાળવી રાખી હતી. તેઓ અંધકારભર્યાં દિવસોમાં

પણ હસી શકતા હતા.’

પુસ્તકના સાતમા પ્રકરણનું શીર્ષક છે ‘રવીન્દ્રનાથના જીવનના હાસ્યપ્રસંગો.’ કવિના જીવનવિષયક અને અન્ય અનેક પુસ્તકોમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા હાસ્યપ્રસંગો આ પ્રકરણમાં મૂકવામાં આવ્યા છે. પ્રત્યેક પ્રસંગને સંપાદકે શીર્ષક આપ્યું છે. ‘જન્મદિવસ’વિષયક પ્રસંગ જોઈએ :

“રવીન્દ્રબાબુના જન્મદિવસ પર ગાંધીજીએ તેમને શુભેચ્છા સંદેશ મોકલાવ્યો : ઍસી પૂરતાં નથી, સો પૂરાં કરો એ પ્રાર્થના. પ્યાર.”

રવિબાબુએ વળતો તારસંદેશ આપ્યો : ‘તમારા સંદેશ માટે આભાર. ઍસી સુધ્ધાં જો ગુસ્તાખી હોય, તો સો કેટલી અસહ્ય ગુસ્તાખી થઈ પડે !’

પ્રકરણના હાસ્યપ્રસંગો જે ક્રમમાં બન્યા છે એ ક્રમમાં નથી મૂકવામાં આવ્યા પણ વિષયશીર્ષકો હેઠળ ‘શિસ્તબદ્ધ’ કરવામાં આવ્યાં છે.

પુસ્તકના પ્રથમ અને સાતમા પ્રકરણમાં કવિના જીવનના હાસ્યપ્રસંગો જ રજૂ થયા હોઈ બંને પ્રકરણો પાસપાસે મૂકવામાં આવ્યાં હોત તો વધુ ઉચિત થાત.

પુસ્તકમાં બાકીનાં પ્રકરણોમાં રવીન્દ્રનાથના સાહિત્યમાંથી શોધેલા વ્યંગ-વિનોદ, હાસ્ય-કટાક્ષ વ્યક્ત કરતા અંશો આપવામાં આવ્યા છે.

બીજા પ્રકરણમાં ‘રવીન્દ્રનાથનો પત્રવિનોદ’ પ્રાપ્ત થાય છે. રવીન્દ્રનાથના પત્રના ૧૧ સંગ્રહોમાંથી ગુજરાતીમાં જે થોડુંક અવતરિત થયું છે એમાંથી અમુક અંશો અહીં આપવામાં આવ્યા છે. કવિએ અમિય ચક્રવર્તીને લખેલા પત્રો ‘કલ્યાણેશુ અમીય’(૧૯૮૭)માં સંગૃહીત છે. એમાંના એક પત્ર (લ.તા. ૯ નવે.૧૯૧૭)નો એક અંશ જુઓ : ‘પ્રકૃતિ જીવનના ઘા ઉપર હોસ્પિટલની પેઠે કંઈ પાટાપિડી બાંધવાનો ઉત્પાત નથી કરતી. તે તો મંત્ર ભણીને ચુંબન ચોડી દે છે. તેના પ્રેમના એન્ટિસેપ્ટિકની નથી હોતી બળતરા કે નથી હોતી ઉગ્ર ગંધ.’

આવા હળવા વ્યંગ ઉપરાંત ક્વચિત્ તીવ્ર કટાક્ષ પણ જોવા મળે છે. આજે પણ (બલ્કે સવિશેષ) ઉપયુક્ત લાગે એવો કટાક્ષ રૂઝ ઑક્ટો. ૧૯૩૯ના રોજ લખેલા પત્રમાંથી જોઈએ : ‘જૂઠનો ભોગ બધા દેશના પોલિટિક્સમાં હોય જ છે, પણ તે દૂધમાં પાણીના જેવો હોય છે. આપણે ત્યાં મૂળ વસ્તુ જ પાણી છે, અવાસ્તવિકતા છે. તેમાં વાઈટેલની દુકાનેથી ખરીદેલા ટિનના દૂધના છાંટા નાખ્યા હોય છે. મૂળમાં જ ખોટ રહી ગઈ છે.’

‘ચિઠિપત્ર’, ‘છિન્નપત્ર’(૧૯૧૨), ‘રવીન્દ્ર-ઓકામ્પો પત્રાવલિ’(૨૦૦૬) વગેરે રવીન્દ્રનાથના પત્રોના અન્ય સંચયોમાંથી પણ વિનોદ વ્યક્ત કરતા કેટલાક રોચક અંશો પુસ્તકમાં લેવામાં આવ્યા છે.

‘જીવનસ્મૃતિ’ (૧૯૧૮) અને ‘છેલેબેલા’ (૧૯૪૦)માં રવીન્દ્રનાથે પોતાના ‘શૈશવ’, બાલ્યાવસ્થાથી માંડી યૌવનકાળ સુધીનાં સંસ્મરણો આલેખ્યાં છે. એમાંની

કેટલીક પરિસ્થિતિઓ અને ઘટનાઓનું કવિએ વિનોદી વર્ણન કર્યું છે. એવા અંશો ત્રીજા પ્રકરણમાં લેવામાં આવ્યા છે. આરંભમાં સંપાદકે બાળ રવિને ટ્યૂશન આપવા નિયમિત આવતા શિક્ષકનું ચિત્ર અને તે વિશેનો કવિનો વ્યંગવિનોદ વ્યક્ત કરતો પરિચ્છેદ આપી તે વિશે આવી નોંધ લખી છે : ‘ઠાગોરે આ શબ્દચિત્ર દ્વારા દર્શાવ્યું છે કે નિયમિતતા ગમે તેટલું મોટું ગુણ હોય, એની એક મર્યાદા છે. બાળશિક્ષણમાં રમતગમત પણ એક મહત્ત્વની બાબત છે એ ભૂલવું જોઈએ નહીં. શિક્ષણનું એ પરમ સત્ય સમજાવવા માટે તેમણે લેખ કે વ્યાખ્યાનને બદલે અહીં વિનોદનું માધ્યમ અપનાવ્યું છે. અને પોતાની વાત સમજાવવા માટે કોઈ કાલ્પનિક દૃષ્ટાંતને બદલે પોતાની બાલ્યાવસ્થાનું એક સાચું ચિત્ર દોરીને પોતાના બાળમિત્રોની પણ વેદના માર્મિક રીતે રજૂ કરી છે.’(પૃ.૨૮)

જોઈ શકાશે કે સંપાદકે વ્યંગ-વિનોદના અંશો આપવાની સાથે જરૂર જણાઈ ત્યાં સંક્ષિપ્ત ટીકા-ટિપ્પણી પણ કરી છે.

બીજા અને ત્રીજા પ્રકરણમાં, ત્રીજામાં વિશેષપણે રવીન્દ્રનાથના જીવન સાથે સંકળાયેલ વિનોદ સાંપડે છે. આ રીતે આ પુસ્તકમાં પ્રાપ્ત થતો લગભગ અડધો વિનોદ તો કવિના જીવનમાંથી જડેલો છે. બાકીનાં પ્રકરણોમાં તેમના સાહિત્યમાંથી સાંપડતો વિનોદ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા પ્રકરણમાં અનુક્રમે ટૂંકીવાર્તાઓ, પ્રહસનો, નિબંધ, પ્રવાસ, કવિતા વગેરેમાંથી વિનોદ ક્યાં કેવો નિરૂપાયો છે તેનો નિર્દેશ કરી કેટલાક અંશો આપવામાં આવ્યા છે.

રવીન્દ્રનાથની સંખ્યાબંધ ટૂંકીવાર્તાઓમાં વિવિધ પ્રકારનો વિનોદ જોવા મળે છે. એમાં શબ્દલીલાનો વિનોદ સવિશેષ છે. સંપાદકે એ વિનોદી અંશો વાર્તાશીર્ષક અને રચનાવર્ષ હેઠળ અકારાદિક્કમે આપ્યા છે. ‘અધ્યાપક’ વાર્તામાં આવતો અંશ આ મુજબ છે : ‘વીંછીની પૂંછડીમાં જ ડંખ હોય છે. વામાચરણ બાબુની સમાલોચનાના ઉપસંહારમાં જ હળાહળ ઝેર ભરેલું હતું. ભાષણ પૂરું કરી તરત બોલ્યા, ‘આ નાટકનાં ઘણાં દશ્યો અને એની મૂળ વસ્તુ સુધ્ધાં ગટેના લખેલા ‘ઠાસો’ નાટકનું અનુકરણ છે. એટલું જ નહિ, ઘણી જગ્યાએ તો એમાંથી સીધેસીધો અનુવાદ કર્યો છે.’

તેમના એ આરોપનો મોંતોડ જવાબ નહોતો એવું નથી. હું કહી શકત કે અનુવાદ હોય કે અનુકરણ, પણ એના કારણે એ નિંદાનો વિષય બનતો નથી. સાહિત્યના સામ્રાજ્યમાં ચોરીવિદ્યા એ મોટી વિદ્યા ગણાય છે, પકડાઈ જાય તોપણ ! મોટા મોટા સાહિત્યના ખાં સાહેબો આ ધંધો કરતા આવ્યા છે, ત્યાં સુધી કે ખુદ શેક્સપિયર પણ એ જમાતથી બાકાત નથી. સાહિત્યમાં જેની મૌલિકતા અતિ પ્રચંડ છે એવા જ માણસો ચોરી કરવાની હિંમત કરે છે, કારણ કે તેઓ પારકાનો માલ તબિયતથી પોતાનો કરી જાણે છે.

પાંચમા પ્રકરણમાં ‘પ્રહસનોમાં વિનોદ’ કેવો છે એનો પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે. પરિચય સાથે કેટલાકના સંવાદોના રોચક અંશો આપવામાં આવ્યા છે. છઠ્ઠા પ્રકરણમાં

નિબંધ, પ્રવાસ, કવિતા વગેરેમાં વિનોદી અંશો કેવા સાંપડે છે એ દર્શાવી કેટલાક નમૂના પેશ કર્યા છે. ‘કણિકા’માં ચબરાકિયાં (Epigrams) મળે છે. એક ઉદાહરણ આસ્વાદીએ. ‘સપનું એ પત્ની છે. એણે તો બોલવું જ રહ્યું; ઊંઘ પતિ છે, એ ચુપચાપ સહન કરે છે.’

રવીન્દ્રનાથની વિનોદવૃત્તિના તેજતણખા તેમની હાસ્યોક્તિઓમાં જોવા મળે છે. આઠમા પ્રકરણમાં એનું સંકલન વિષયશીર્ષકી હેઠળ આપ્યું છે અને સ્રોતનો ઉલ્લેખ છેલ્લે કર્યો છે. ‘પુરુષ’વિષયક હાસ્યોક્તિ જોઈએ : ‘પુરુષના ચાર આશ્રમોમાં ચાર અધિદેવતા હોય છે. બચપણમાં મા, યુવાનીમાં પત્ની, આધેડ વયમાં દીકરી અથવા દીકરાની વહુ ને ઘડપણમાં દીકરાની દીકરી અથવા દીકરાના દીકરાની વહુ, આવી રીતે સ્ત્રીઓની વચ્ચે રહીને જ પુરુષ પોતાની પૂર્ણતાને પામે છે.’ - ‘મુરતિયો અને કન્યા’માંથી.

પુસ્તકના નવમા પ્રકરણમાં સંપાદકે ‘રવીન્દ્રનાથની વિનોદવૃત્તિ, વિનોદ વિશેનાં નિરીક્ષણો, વિનોદવિભાવના અને ઉપસંહાર’ સાથે સમાપન કર્યું છે. છેલ્લા પ્રકરણમાં પોતે ઉપયોગમાં લીધેલ સંદર્ભ સામગ્રીની સૂચિ આપી છે. એ ઉપરથી ખ્યાલ આવે છે કે સંપાદકે મુખ્યત્વે રવીન્દ્ર સાહિત્યના ગુજરાતી અનુવાદો પર આધાર રાખ્યો છે. તેમની નવલકથાઓ અને નાટકોને બાજુ પર રાખ્યાં છે. મોટા ભાગની કવિતાને પણ સ્પર્શી નથી. તેઓ બંગાળી ન જાણતા હોય તેથી મૂળ ગ્રંથો સુધી ન જઈ શક્યા હોય એ સમજી શકાય, પણ હિન્દી-અંગ્રેજીમાં તો રવીન્દ્રનાથનું અઢળક સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે. પરંતુ સંપાદક તેનો પણ પર્યાપ્ત ઉપયોગ કરી શક્યા નથી. આઠમા પ્રકરણમાં ‘હાસ્યોક્તિઓ અને હાસ્યકથાઓ’ આપતાં પહેલાં તેમણે સ્પષ્ટતા કરી જ છે : ‘આ સંગ્રહ સંપૂર્ણ નથી. મારા વાંચવામાં આવેલી તેમની ટૂંકી વાર્તાઓ, નવલકથાઓ અને પત્રોમાંથી એ લીધી છે. પ્રહસનોમાંથી હાસ્યોક્તિઓ વીણવાનું રહી જવા પામ્યું છે.’ (પૃ.૭૭) સંપાદકે આ પ્રકરણ સંદર્ભે સ્વીકારેલી મર્યાદા તેમના સમગ્ર પુસ્તક સંદર્ભે સાચી છે.

આવી મર્યાદા છતાં શ્રી પ્રકાશ વેગડે વિશ્વકવિ રવીન્દ્રનાથના સાગર સમા સાહિત્યમાંથી પોતાનાં રસ-રુચિ અનુસાર પસંદગી કરી કવિવરના ‘વિનોદવૈભવ’નો જે આછોપાતળો પરિચય કરાવ્યો છે એ પ્રથમ પ્રયાસ હોઈ અવશ્ય આવકાર્ય અને અભિનંદનીય છે. રવીન્દ્રસાહિત્યના અભ્યાસીઓને એ દિશા ચીંધનારો છે.

પૌર્વાત્ય ને પાશ્ચાત્ય સાહિત્યના અભ્યાસી, કવિ, વિવેચક, ચરિત્રકાર, અનુવાદક અને છેલ્લાં તેત્રીસ વર્ષથી ‘બુધસભા’ દ્વારા નવ્ય કવિ અને નવ્ય કવિતા સાથે નાતો જાળવી રાખનાર ‘કુમાર’ અને ‘કવિલોક’ના તંત્રી ધીરુભાઈ પરીખ ૨૦૧૪-૧૫નાં બે વર્ષ માટે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ વરાયેલા છે. અભ્યાસનિષ્ઠ અને શિસ્તના આગ્રહી, વ્યવહારવિદ, મુદ્દુભાષી તો ક્યારેક અખાની વાણીનો પરિચય કરાવનાર ધીરુભાઈ પરીખની મૂળ નિસબત શબ્દ સાથે – શિક્ષણ સાથે. પરમ ગાંધીવાદી પિતા અને વૈષ્ણવ સંપ્રદાયી માતાના સંસ્કાર વચ્ચે ઊછરેલા ધીરુભાઈ સ્થૂળ અર્થમાં નથી ગાંધીવાદી કે નથી વૈષ્ણવ. છતાંય એ બન્નેના પ્રભાવથી અલિપ્ત નથી. નાસ્તિક નથી તો આસ્તિકતાનો અંચળો પણ એમણે ઓઢ્યો નથી. વાસ્તવ સાથે નાતો રાખે છે. ભાવનો ભાર રાખતા નથી. ભાવની ભાષા બરાબર જાણે-સમજે છે. છતાંય કેવળ ભાવમાં તણાઈ જતા નથી. વિદ્વત્તા એમને રંજાડતી નથી.

ધીરુભાઈનો જન્મ ૩૧ ઓગસ્ટ, ૧૯૩૩ના રોજ વીરમગામમાં. પિતાનું નામ ઈશ્વરભાઈ, માતા ડાહીબહેન. પ્રાથમિક-માધ્યમિક અભ્યાસ વીરમગામમાં કર્યો અને મૅટ્રિક થઈને ઉચ્ચ અભ્યાસ અમદાવાદની એલ.ડી. આર્ટ્સ કૉલેજમાં કર્યો. એમ.એ. થઈને અધ્યાપક થયા તે પૂર્વે અર્થોપાર્જન નિમિત્તે ટ્યૂશન ક્લાસ કર્યા હતા. પછી સી. યુ. શાહ આર્ટ્સ એન્ડ સાયન્સ કૉલેજમાં ગુજરાતીના અધ્યાપક થયા. વચ્ચે થોડો સમય સુરેન્દ્રનગરની કૉલેજના આચાર્યની જવાબદારી સ્વીકારી. વળી પાછા અમદાવાદ આવ્યા. ૧૯૭૭માં ગુજરાત યુનિવર્સિટીના ભાષાભવનમાં જોડાયા અને ત્યાંથી અધ્યક્ષ તરીકે નિવૃત્ત થયા. નિવૃત્તિ પછી એમણે ‘કુમાર’ના તંત્રીની જવાબદારી સ્વીકારી.

અધ્યાપક તરીકે ધીરુભાઈ સજ્જ. વિષયમાં પારંગત. મુદ્દાસર વાત કરે. વિદ્યાર્થી બરાબર સમજી જાય તેવી શિક્ષણપદ્ધતિ. નિયમિતતા એમના વ્યક્તિત્વનું આભૂષણ. ભાષા શુદ્ધ અને અભિવ્યક્તિમાં સ્પષ્ટતા. એમના લખાણમાં એટલી જ સ્પષ્ટતા.

બુધસભાના આ સર્જકની પહેલી નિસબત કવિતા સાથે. કાવ્યલેખનથી એમની સર્જનયાત્રા આરંભાઈ. કવિતાની સમાન્તરે ટૂંકી વાર્તાઓનું લેખન-સર્જન થતું રહ્યું અને

૧૯૬૪માં એમનો પહેલો ટૂંકી વાર્તાનો સંગ્રહ ‘કંટકની ખુશબો’ પ્રસિદ્ધ થયો અને બીજો સંગ્રહ ‘પરાજિત વિજય’ ૨૦૦૧માં પ્રકાશિત થયો જેમાં સાતમા દાયકામાં લખાયેલી વાર્તાઓ ગ્રંથસ્થ થઈ છે.

ભલે કથાસાહિત્યના સર્જક તરીકેનો એમનો પરિચય સાહિત્યજગતને પહેલો થયો, પરંતુ એમનો પહેલો પ્રેમ તો કવિતા જ હતો અને છે. ‘ઉઘાડ’ (૧૯૭૯) એમનો પહેલો કાવ્યસંગ્રહ છે. એમાં પ્રણય-પ્રકૃતિનાં કાવ્યો સાથે આધુનિકતાના સ્પર્શવાળી કવિતા પણ જોવા મળે છે. ‘ઉડાન’માં એમની કવિતાની ઊર્ધ્વગતિ છે અને પછી સ્નેહરશ્મિએ પ્રારંભેલા હાઈકુ કાવ્યપ્રકારમાં એમણે કલમ ચલાવી. ‘આગિયા’ (૧૯૮૨) એમના હાઈકુઓનો સંગ્રહ છે. સ્વરૂપની સ્પષ્ટ સમજ એમને છે તેની પ્રતીતિ આ સંગ્રહના હાઈકુઓ કરાવે છે. એમણે પરંપરાનો નાતો કેવો જાળવ્યો છે તે વિસરાતા જતા છપ્પાના કાવ્યપ્રકારના આધુનિક રીતે કરેલા વિનિયોગથી જણાય છે. ‘અંગપચીસી’ (૧૯૮૩)માં પચીસ અંગોને અનુલક્ષીને છપ્પા લખ્યા છે. એમનો વ્યંગ કાવ્યાત્મક રીતે વ્યક્ત થયો છે. આવો જ વ્યંગ એમણે ‘હરિ હડફેટે’ (૨૦૦૫)માંનાં ગીતોમાં આલેખ્યો છે. ‘શિખરે બેઠા છે સ્થિતપ્રજ્ઞ’ (૨૦૦૩) અને ‘સ્ટેશન અને ટ્રેન’ (૨૦૦૭)માં જુદા પ્રકારની કવિતા રચે છે. ‘સંવાદ-વિસંવાદ’ સંગ્રહ ટૂંક સમયમાં પ્રકાશિત થનાર છે.

ચરિત્રલેખન એમના લેખનનું બીજું ધ્યાનાકર્ષક પાસું છે. ‘કાળમાં કોર્યા નામ’ (૧૯૭૭) અને ‘સમયરેત પર પગલાં’ (૨૦૦૧) ચરિત્રાત્મક લેખોના સંગ્રહો છે. પ્રમાણભૂત માહિતી અને ચરિત્રના કાર્ય તેમજ વ્યક્તિત્વને ઉજાગર કરવાનો એમનો અભિગમ એમાં વ્યક્ત થાય છે. ગુણોને વાયક સમક્ષ મૂકીને એમાંથી નવી પેઢી પ્રેરણા મેળવે એવો એમનો અભિગમ મહદંશે રહ્યો છે.

રાજેન્દ્ર શાહની કવિતાના અભ્યાસથી પ્રારંભાયેલી એમની વિવેચના ક્રમશઃ કોળતી ગઈ છે. એમણે સાહિત્યના મૂળ તત્ત્વને પામવાનો પુરુષાર્થ કર્યો છે તો સમકાલીન સર્જકોના સર્જનને પામવા-જાણવાનો પ્રયત્ન ‘સમકાલીન કવિઓ’ (૧૯૮૩)માં કર્યો છે. ‘રાસયુગમાં પ્રકૃતિનિરૂપણ’ (૧૯૭૮), ‘અત્યન્તત્રત્ય’ (૧૯૭૮), ‘તુલનાત્મક સાહિત્ય’ (૧૯૮૪, ૨૦૧૩), ‘પરાવર્ત’ (૧૯૮૫), ‘ડિવાઇન કોમેડિ’ (૧૯૮૫), ‘ઉભવાન્વય’ (૧૯૮૬), ‘પ્રયોગશીલ સર્જક ન્હાનાલાલ’ (૧૯૮૭), ‘અપર બ્રહ્મના આલોકમાં’ (૨૦૦૧), ‘ફોર ક્વોર્ટર્સ : એક સ્વાધ્યાય’ (૨૦૦૫), ‘રવીન્દનાથનું કાવ્યવિશ્વ’ (૨૦૧૧), ‘ત્રિદલ’ (૨૦૧૧) અને ‘મધ્યકાલીન કાવ્યશાસ્ત્ર’ (૨૦૧૨) : ઇત્યાદિ સંગ્રહોમાં એમની વિવેચના સમાવિષ્ટ થઈ છે. એમાં વ્યક્તિલક્ષી આલેખ સાથે એ સર્જકના સાહિત્યનું મૂલ્યાંકન મળે છે. તો વળી સૈદ્ધાન્તિક વિવેચના પણ મળે છે. એમણે આધુનિક અને અનુઆધુનિક સાહિત્યનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો છે. પાશ્ચાત્ય સાહિત્યના આ અભ્યાસીએ નરસિંહ મહેતાની કવિતાનો પણ વિગતે અભ્યાસ કર્યો છે. આ બધી વિવેચનામાં એમનું સમતોલ મૂલ્યાંકન પમાય છે.

કાવ્યલેખન સાથે શિષ્ટ કવિતાનું એમનું વાંચન પણ સમૃદ્ધ છે તો એમને પ્રિય એવી કવિતાનો અનુવાદ કરવાનું કાર્ય કર્યું. કાલિદાસકૃત 'ઋતુસંહાર' (૧૯૯૨)નો એમણે સમશ્લોકી અનુવાદ કર્યો છે. ટી.એસ. એલિયટના 'ફોર ક્વોર્ટર્સ'નો એમણે 'ચાર ચતુર્વૃન્દગાન' (૨૦૦૦) નામે અનુવાદ આપ્યો છે. આ અનુવાદ વનવેલી છંદમાં છે.

આધુનિકતાના સ્પર્શવાળાં એકાંકીનો સંગ્રહ છે 'હવે અમારા નખ વધે છે' (૨૦૦૧).

'આપણું કચ્છ' (૧૪૬૨)થી આરંભી 'વાર્તામેળો' (૨૦૧૧) સુધીમાં એમની પાસેથી લગભગ એકવીસ જેટલાં સંપાદનો પ્રાપ્ત થયાં છે. એમાં 'ન્હાનાલાલ શતાબ્દી ગ્રંથ' (અન્ય સાથે - ૧૯૭૮), 'નિષ્કુળાનંદ પદાવલિ' (૧૯૮૧), 'સાત મહાકાવ્યો' (૧૯૮૩), 'પંચમહાકાવ્ય' (૧૯૮૪), 'ગદ્યકાવ્ય' (૧૯૮૫), 'રાજેન્દ્ર શાહનાં કાવ્યો' (૧૯૮૮), 'ટી. એસ. એલિયટ' (૧૯૮૯), 'આપણાં ઋતુકાવ્યો' (૧૯૮૭), 'દયારામનાં શ્રેષ્ઠ કાવ્યો' (૧૯૯૫) મહત્ત્વનાં છે. અન્ય સાથેનાં સંપાદનો પણ ગણનાપાત્ર છે.

આમ, ધીરુભાઈ પરીખની પ્રતિભા બહુમુખી છે. એમની સર્જનયાત્રાનો આલેખ જોતાં કાવ્યસર્જનક્ષેત્રે એમની યાત્રા સતત અવનવા આયામો સિદ્ધ કરતી જણાય છે. પરંપરા સાથેનો નાતો યથાવત્ રાખીને એમણે વિશ્વકવિતાના સંદર્ભે પોતાની કવિતાનું સર્જન કર્યું એમાં એમની સર્જકવિશેષતા છે. પરિષદને સર્જક અને વિદ્વાન વ્યક્તિ પ્રમુખ તરીકે મળ્યા છે તે ઘટના આનંદદાયી છે. એમના પ્રમુખીય કાળ દરમિયાન પરિષદનો સર્વ દિશામાં વિકાસ થશે.

એકાદ મહિના પહેલાં એક બેઠકમાં નિર્ણય લેવાયો કે આજે ગુજરાતી ભાષાનું વિશિષ્ટ રીતે જેમણે સંવર્ધન કર્યું હોય એવા ભાષાપ્રેમીનું હેમચંદ્રાચાર્યના જન્મદિવસે બહુમાન કરવું. ઉપસ્થિત સર્વ સભ્યોએ એકસાથે રતિલાલ ચંદેરયાનું નામ પસંદ કર્યું. આ કાર્યક્રમ માટે સમય નક્કી કરવાનું કાર્ય પણ સોંપવામાં આવ્યું પણ કમનસીબે એમના નબળા સ્વાસ્થ્યને લીધે આ વાત તેમના સુધી પહોંચી શકી નહીં. એમની હાજરીમાં સૌની કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરવાનો અવકાશ ન રહ્યો કારણ કે, ત્રીજી ઓક્ટોબરના રોજ તેમનું નિધન થયું. યોગાનુયોગ તેમની જન્મતિથિ અને મૃત્યુતિથિ બંને દિવસ વિજયાદશમી હતી !

આદરણીય રતિકાકાએ ગુજરાતીલેક્સિકોનના પ્રકલ્પ દ્વારા આપણી ભાષાની અનન્ય સેવા કરી છે. ઉપરાંત આવનારી પેઢી માટે મહત્ત્વનું અને પાયાનું કાર્ય કર્યું છે. આજે ગુજરાતી લેક્સિકોન દ્વારા લાખો લોકો રતિકાકાના સાકાર થયેલાં સપનાંનો લાભ લે છે. થોડાંક વર્ષો પહેલાં રતિકાકાને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં આ પ્રકલ્પના નિદર્શન માટે બોલાવવામાં આવેલા. એમની સાથે એ સમયે પહેલો પરિચય થયેલો. પણ પહેલા પરિચયમાં જ એમના પ્રેમમાં પડી જવાયું. એમણે લેક્સિકોનનું જાતે નિદર્શન કર્યું. ત્યારબાદ જેટલી વાર મળવાનું થયું એટલી વાર એમનામાં એક વાત્સલ્યપૂર્ણ પિતાનો અનુભવ થતો રહ્યો. એમનામાં બે પ્રકારનો પ્રેમ અનુભવાતો - માતાના પ્રેમનો અનુભવ, એમના માતૃભાષાપ્રેમના લીધે થતો અને ગુજરાતી લેક્સિકોનના જનક હોવાના નાતે પિતાનો પ્રેમ અનુભવાતો.

રતિકાકાનો જન્મ ૨૪ ઓક્ટોબર, ૧૯૨૨ના રોજ થયેલો. તેમણે નૈરોબી અને મોમ્બાસામાં વિદ્યાર્થીજીવન પસાર કરેલું. રમતગમત અને યોગમાં પહેલેથી જ એમને ખૂબ રસ. નૈરોબીની જૈન યુથ લીગમાં એસક્રિય હતા. બીજા વિશ્વયુદ્ધને કારણે માતા-પિતા સાથે ભારત આવ્યા. રતિકાકાએ દૂરંદેશી અને કોઠાસૂત્રી પારિવારિક વ્યવસાયનો વિસ્તાર અને વિકાસ કર્યો. ૧૯૪૬માં તેઓ ફરીથી નૈરોબી ગયા અને ત્યાં રહીને આફ્રિકન દેશો ઉપરાંત જાપાન, ઓસ્ટ્રેલિયા, ફ્રાંસ ઈસ્ટ, યુરોપ અને અમેરિકામાં વ્યવસાય વિકસાવ્યો. ૧૯૬૦માં દારેસલામ, ૧૯૬૫માં લંડન અને ૧૯૭૫માં સિંગાપુર જઈને વેપાર વિકસાવ્યો.

સંયુક્ત કુટુંબના હિમાયતી એવા રતિકાકાએ આ ઉપરાંત સામાજિક અને ધાર્મિક

ક્ષેત્રે પણ સેવાઓ આપી હતી. એમનું સક્રિય યોગદાન મુખ્યત્વે મહાત્મા ગાંધી એવોર્ડ, ભારતીય વિદ્યાભવન. ઇન્ડિયન જીમખાના, જૈન સેન્ટર, જૈન ફેલોશીપ અને આવી અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં રહ્યું હતું. રતિકાકાએ લંડન અને ભારતમાં ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીમાં ૧૯૮૫થી ૨૦૧૨ સુધી અમૂલ્ય પ્રદાન આપ્યું તેમજ અનેક સંસ્થાઓમાં ટ્રસ્ટી તરીકે અને ફાઉન્ડર ચેરમેન તરીકે સેવાઓ આપી હતી. ૧૯૭૨થી ૧૯૭૫ સુધી ભારતીય વિદ્યાભવનની કાર્યવાહક સમિતિના સભ્ય પણ રહ્યા હતા. આ બધી પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિય હોવાને લીધે આખા વિશ્વમાં એમને ખૂબ લોકચાહના પ્રાપ્ત થયેલી. છતાં રતિકાકાનું શિરમોર કાર્ય તો ગુજરાતી ભાષાના જતન માટેનું તેમનું મહત્ત્વનું કાર્ય - ગુજરાતી લેક્સિકોન લેખાશે.

માતૃભાષાના પ્રેમને લીધે તેઓ છેલ્લાં ૧૮ વર્ષથી સતત ગુજરાતી લેક્સિકોનના પ્રકલ્પમાં રત રહ્યા. ઇન્ટરનેટ ઉપર કોશ ઉપલબ્ધ થાય એ માટે એમણે સપનું સેવ્યું અને સાકાર પણ કર્યું. આજે દુનિયાભરમાંથી ૨,૫૩,૭૨,૦૮૪ લોકોએ આ સાઇટની મુલાકાત લીધી છે. આ કાર્ય હવે લેક્સિકોન દ્વારા મોબાઇલ ઉપર પણ ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવ્યું છે. ગુજરાતી લેક્સિકોન દ્વારા ડિજિટલ કોશની અજોડ ભેટ તેમણે વિશ્વને આપી છે. જીવનની અંતિમ ક્ષણ સુધી રતિકાકાએ નિસબત દર્શાવી છે.

રતિકાકા દીર્ઘદ્રષ્ટા હતા. સમયની નાડ પારખતા. એમણે ગુજરાતી ભાષાની સ્થિતિ જોઈ અને ટેકનોલોજીની મદદથી એના પ્રસાર-પ્રચાર અને શોધન-વર્ધન માટે પહેલ કરી. આવનારો સમય આખો રતિકાકાના આ કાર્ય માટે આભારી રહેશે. રતિકાકાને અનેક પારિતોષિકો એનાયત થયાં છે, પરંતુ સૌથી મોટી બાબત એ છે કે તેઓ આજે વૈશ્વિક સ્તરે માતૃભાષાના અસંખ્ય ચાહકો-ભાવકોનાં હૃદયમાં વસ્યા છે.

ગ્રંથવિહાર

‘ગ્રંથવિહાર’ એ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત પુસ્તકવેચાણ કેન્દ્રનું નવું નામ છે. પરિષદ પરિસરમાં બીજા પ્રકાશકોનાં સાહિત્યિક પુસ્તકો પણ ઉપલબ્ધ થાય એ આશય છે. માધ્યમોની અસર લોકો પર ગજબ પડી છે અને વાંચનનો મહિમા ઘટતો જાય છે એવી એક સમજ પ્રવર્તે છે. એ કેટલું સાચું છે એનો સરવે થાય ત્યારે થાય, પણ સાવ એવું નથી લાગતું, કારણ કે, પરિષદે છેલ્લાં છએક વર્ષમાં પચાસેક લાખનાં પુસ્તકો વેચ્યાં છે ! અલબત્ત, આ વેચાણ પાછળનો આશય આર્થિક ઉપાર્જન કરવાનો નહીં; પરંતુ, લોકો શિષ્ટ સાહિત્ય વધુ ને વધુ વાંચે એ છે. આ અનુભવ પરિષદ માટે અને આખા સમાજ માટે ખૂબ મહત્ત્વનો છે. ઉત્તમ સાહિત્ય લોકો સુધી વધુ ને વધુ પહોંચે એમાં જ ‘ગ્રંથવિહાર’ શબ્દની સાર્થકતા છે.

એક સમય હતો સાત-આઠ વર્ષ પહેલાંનો, જ્યારે પરિષદની પોતાની વેબસાઇટ નહોતી. એથી જાહેરમાં ક્યારેક ટીકા અને વ્યંગ કરવામાં આવતાં હતાં. આજે પરિષદની વેબસાઇટ એક ઉત્તમ નમૂનારૂપ બનીને કાર્યરત છે. દેશ-પરદેશમાં અનેક લોકોએ તેને પ્રમાણી છે. હમણાં પરિષદ ગુજરાતી શબ્દ-ચકાસણી (સ્પેલચેકર) કમ્પ્યૂટરમાં ઉપલબ્ધ બને તે માટેના પ્રકલ્પમાં સક્રિય ભૂમિકા ભજવી રહી છે, એ વાતે પૂર્વપ્રમુખ બકુલ ત્રિપાઠીનો આત્મા ચોક્કસ રાજી થતો હશે. પુસ્તકાલયનાં પાંસઠ હજાર પુસ્તકોની યાદી અને વિગતો આપણી વેબસાઇટ પર સૌ કોઈ જોઈ શકે છે એ પણ મહત્ત્વનું કાર્ય છે. પુસ્તકાલયનું ઓટમેશન સમયસર કરી શક્યા તેનોય આનંદ અને સંતોષ છે.

પરિષદ પરિસરમાં વિવિધ સાહિત્યિક કાર્યક્રમો ઉપરાંત જે ચાર અભ્યાસક્રમો શરૂ થયા છે એ પણ ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં આવકાર પામ્યા છે. પત્રકારત્વ, અનુવાદ, પ્રૂફરીડિંગ અને ભાષાકૌશલ્યના વર્ગોમાં સવિશેષ યુવાનોની અભિમુખતા સંતોષકારક રહી છે. આ અભ્યાસક્રમોનો લાભ ગુજરાતમાં અનેક જગ્યાએ અનેક લોકો લે તે માટે મધ્યસ્થના મિત્રો સક્રિય બને એવી એમને વિનંતી.

ગદ્ય કાર્ય કાળા ‘પાક્ષિકી’, પદ્ય કાર્યશાળા ‘બુધસભા’ અને એની સરૈયા લેખિકા નિધિ અંતર્ગત સર્જનાત્મક સાહિત્ય રચતી બહેનોની કાર્યશાળાનું અન્ય સ્થળોએ વિતરણ થાય તે માટેની ખેવના પણ રાખવા જેવી છે. પરિષદના સામાન્ય સભ્યો આ માટે પ્રવૃત્ત થાય તે ઇચ્છનીય છે.

બાળ સાહિત્ય, કિશોર સાહિત્ય, નાટ્યલેખન, પઠનની કાર્યશિબિરોનું કાયમી

ધોરણે આયોજન થાય એની અનિવાર્યતા પણ વર્તાય છે. વાંચન શિબિરોનું આયોજન બહોળા ફલક પર થાય એ પણ જરૂરી કાર્ય છે. ફિલ્મનું માધ્યમ આજના યુવાનોને ખૂબ આકર્ષે છે. સાહિત્યકૃતિઓ પરથી બનેલી જગતભરની ફિલ્મો બતાવવાનું આયોજન પણ થવું જોઈએ. તમામ પ્રકારનો સાહિત્યવિમર્શ, કોઈ પણ પ્રકારના પૂર્વગ્રહ વગર હંમેશાં થતો રહે એની પણ અનિવાર્યતા છે.

હવે પરિષદમાં લિફ્ટ પણ કાર્યરત થઈ ગઈ છે અને પરિસરમાં સુવિધાપૂર્ણ ખંડો તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે, ત્યારે વરિષ્ઠ વિદ્વાનો અને સર્જકોનો નિયમિતપણે લાભ લેવામાં આવે તે ઇચ્છનીય છે. ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્ય માટે અનેક પડકારો ઊભા થયા છે ત્યારે આવનારા સમયમાં અનેકસ્તરીય કાર્યો તરફ નજર નાખવી પડશે.

કવિ શ્રી હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટના સંનિષ્ઠ પ્રયત્નોથી મોટા પ્રમાણમાં દાનપ્રાપ્તિ થઈ. આ ઉપરાંત રા. વિ. પાઠક ડોલની કાયાપલટ થતાં તેની માગ વધવાથી, પુસ્તક-વેચાણના કાર્યથી તેમજ દરેક ખંડમાં વિવિધ સાહિત્યિક-સાંસ્કૃતિક-સર્જનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ ધમધમતી હોવાથી હવે પરિષદની આર્થિક સંકડામણો અગાઉ જેવી રહી નથી. પર્યાપ્ત પ્રમાણમાં, અંદાજે સવા કરોડથી અધિકની થાપણો મૂકવામાં આવી છે. પૂરતા પ્રમાણમાં સ્થાયી ભંડોળ એકઠું થયું છે. તેનું સતત સંવર્ધન થતું રહે અને વધુ ને વધુ લોકો સર્જનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ સાથે જોડાય તે માટેના વિધેયાત્મક પ્રયાસો થતા રહેવા જોઈએ.

પરિષદના મહામંત્રીપદેથી પરિષદ પાથેયમાં આ મારું છેલ્લું લખાણ છે ત્યારે ઋણસ્વીકારની ભાવના વ્યક્ત કરવાની લાગણી પ્રગટ કરવાની તક લઉં છું. પૂર્વપ્રમુખ શ્રી બકુલ ત્રિપાઠી, શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ, શ્રી નારાયણ દેસાઈ, શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા, શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ તથા શ્રી વર્ષા અડાલજાનું સતત માર્ગદર્શન મળતું રહ્યું એ મારા જીવનની અમૂલ્ય મૂડી બની ગઈ છે. એ સૌનું સ્નેહાળ સાંનિધ્ય મારામાં ચિરંજીવ બની ગયું છે. શ્રી રઘુવીર ચૌધરીનો વિશ્વાસ અને હૂંફ મારી ઉપલબ્ધિ છે. છલ્લાં વર્ષોમાં જે કાંઈ સરસ કામ થયું છે, એ સમાજની સક્રિય સહભાગીદારીથી થયું છે. પરંતુ જેમનો મહત્ત્વનો ફાળો છે એ હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ, પાવન બકેરી અને રૂપલ મહેતાનો હૃદયથી આભાર માનું છું. બીજા તમામ મંત્રીઓ, હોદ્દારો, કાર્યવાહક સમિતિ અને મધ્યસ્થ સમિતિના સભ્યો તથા ટ્રસ્ટીઓ પ્રતિ કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરું છું. અનેક મિત્રો અને સાહિત્યકારોનો સાથ અને સહકાર સાંપડ્યો છે, એમનો પણ હું ઋણી છું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં વર્ષ ૨૦૧૪થી નવી ટીમ સક્રિય બનશે. હાલ ચાલી રહેલાં કાર્યોને તેઓ ખંતપૂર્વક આગળ ધપાવશે તેમજ સમાજ માટે પ્રેરણારૂપ બની રહે તેવાં નવાં-નવાં વિધેયાત્મક અને સર્જનાત્મક કાર્યો થતાં રહેશે તેવી શ્રદ્ધા અને શુભેચ્છાઓ વ્યક્ત કરું છું.

અસ્તુ.

અધ્યાપક-સજ્જતા શિબિર : અહેવાલ

ગુજરાતીનો અધ્યાપકસંઘ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યાય મંદિર તથા ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી ગાંધીનગરના સંયુક્ત ઉપક્રમે અધ્યાપક-સજ્જતા શિબિર ગોવર્ધન સ્મૃતિ મંદિર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ ખાતે જાણીતા સર્જક-વિવેચક રઘુવીર ચૌધરીની ઉપસ્થિતિમાં તથા ગુજરાતીનો અધ્યાપકસંઘના પ્રમુખ જયેશ ભોગાયતાના પ્રમુખસ્થાને તથા ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના મહામાત્ર હર્ષદ ત્રિવેદીના મુખ્ય મહેમાનપદે તારીખ : ૨૦ ઓક્ટોબર ૨૦૧૩ના રોજ યોજાઈ ગયો. શિબિરની મહત્ત્વપૂર્ણ બે બેઠકોમાં ‘ગુજરાતી ટૂંકીવાર્તાના વિવેચનમાં ઘટનાતત્ત્વની વિચારણા’ અને ‘સાહિત્યમાં દુર્બોધતાનો પ્રશ્ન’ અંતર્ગત ચાર વિદ્વાન વક્તા ડૉ. શિરીષ પંચાલ, ડૉ. સુમન શાહ, ડૉ. ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા તથા ડૉ. અજિત ઠાકોરે વ્યાખ્યાન રજૂ કરેલ.

અધ્યાપક-સજ્જતા શિબિરનો ઉદ્દેશ્ય-કાર્યક્રમ ગુજરાતીનો અધ્યાપકસંઘના પ્રમુખ જયેશ ભોગાયતાના અધ્યક્ષસ્થાને યોજાયો જેનું સંચાલન પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ કરેલ. જેમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના મંત્રી પ્રફુલ્લ રાવલે સૌ મહેમાનો અને શિબિરાર્થીઓને આવકાર્યા હતા. સંઘના મંત્રી જે. એમ. ચંદ્રવાડિયાએ સંઘની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ વિશે વાત કરી. આ પ્રસંગે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના મહામાત્ર હર્ષદ ત્રિવેદીએ આકોશ સાથે ગુજરાતી સાહિત્ય અધ્યયન અને અધ્યાપનની વર્તમાન પરિસ્થિતિ, સમયની માંગ તેમજ સાહિત્યિક સામયિકો અંગે અધ્યાપકોને ભવિષ્યમાં કરવાનાં કાર્યો દ્વારા ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યની સમૃદ્ધિ માટે નિસબતથી અભ્યાસ, લેખન કરવા જણાવ્યું હતું. અધ્યાપકો ઉચ્ચારશુદ્ધિ અને સજ્જતા કેળવે તે પર ભાર મૂકી આવા શિબિર દ્વારા નવઘડતર કરવા શુભેચ્છા પાઠવી હતી. બેઠકમાં ઉપસ્થિત સર્જક રઘુવીર ચૌધરીએ ટૂંકીવાર્તાના ઘટનાતત્ત્વની વાત કરતાં પહેલાં જયેશ ભોગાયતાના વાર્તાસંગ્રહ ‘હરકાન્ત મકરાણી આજ્ઞિકા ગયો નથી’ની વાર્તાઓના કળાતત્ત્વ, ઘટનાતત્ત્વ વિશે ઉદાહરણ સહિત વાત કરી સુરશ જોષી પૂર્વે અને પછીની વાર્તાઓ સંદર્ભે ઘટના, પાત્ર, પરિસ્થિતિ, સંવદેન વિશે જણાવ્યું હતું. નિર્મળ વર્મા અને સુરેશ જોષીને ટાંકીને વિશ્વસાહિત્યમાં તેમના સ્થાન વિશે તેમજ બોલી દ્વારા ભાષાની જીવંતતા સિદ્ધ થતી હોવાનું જણાવ્યું હતું. બેઠકની આભારવિધિ સંજય મકવાણાએ કરેલ.

અધ્યાપક-સજ્જતા શિબિરની પ્રથમ બેઠક ‘ગુજરાતી ટૂંકીવાર્તાના વિવેચનમાં ઘટનાતત્ત્વની વિચારણા’નું સંચાલન સંજય મકવાણાએ કરેલ જેમાં ભૂમિકારૂપ વ્યાખ્યાનમાં જયેશ ભોગાયતાએ મહત્ત્વના બે મુદ્દાઓમાં ઘટના - ઘટનાતત્ત્વનો વિભાવ સર્જનપ્રક્રિયાનો છે. વાર્તાકારના અનુભવ, સામગ્રી અને પ્રતિભાના સંસ્કાર દ્વારા વાર્તાઘડતરની પ્રક્રિયા તથા ગુજરાતી સાહિત્યમાં વીસમી સદીના આરંભકાળમાં

ટૂંકીવાર્તાના સ્વરૂપ વિશેના ડાહ્યાભાઈ પટેલના અભ્યાસલેખનો ઉલ્લેખ કરી ધૂમકેતુ પૂર્વેની વાર્તાઓ વિશે વાત કરી હતી. બેઠકના પ્રથમ વક્તા ડૉ. શિરીષ પંચાલે ‘સુરેશ જોશી પૂર્વે ઘટનાતત્ત્વની વિચારણા સંદર્ભે ઈ.સ. ૧૯૫૦ પૂર્વે ઘટના શબ્દનો નિર્દેશ કરી દલપતરામ, પારસી લેખકો, ધૂમકેતુ, ઉમાશંકર જોશી, ભવાનીશંકર વ્યાસ વગેરેનો ઉલ્લેખ કરી તેમની વાર્તાકળા, ભારેખમ પ્રસંગો, વ્યંજના, વસ્તુવિધાન, પાત્ર, શૈલીની વિસંવાદિતા, ઘટનાવિન્યાસ વિશે વાત કરી હતી. બીજા વક્તા ડૉ. સુમન શાહે ‘સુરેશ જોશીની ઘટનાતત્ત્વની વિચારણા’ વિશે વાત કરતાં સુરેશ જોષીના વિધાનને ટાંકી હાસના અર્થઘટન વિશેના મુખ્ય છ અભિગમો દ્વારા તેની વાર્તાકળા અને વ્યાખ્યાનના ઉત્તરાર્ધના પાંચ મુદ્દાઓ દ્વારા સ્વરૂપની ચર્ચા કરી હતી. બેઠકના અંતે રસપ્રદ ચર્ચા કરવામાં આવેલ.

અધ્યાપક-સજ્જતા શિબિરની બીજી બેઠક ‘સાહિત્યમાં દુર્બોધતાનો પ્રશ્ન’નું સંચાલન નરેશ વાઘેલાએ કર્યું હતું. જેમાં ભૂમિકારૂપ વ્યાખ્યાનમાં જયેશ ભોગાપતાએ બ. ક. ઠાકોરના સમયથી દુર્બોધતાનો પ્રશ્ન સર્જકબિંદુ અને ભાવકબિંદુએ કેવી રીતે વિચારાયો, ખાસ કરીને આધુનિક સાહિત્ય અને ત્રીસીની કવિતાઓમાં અને નિબંધમાં દુર્બોધતા વિશે વાત કરી હતી. બેઠકના પ્રથમ વક્તા ડૉ. ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ ‘પશ્ચિમના સાહિત્યવિવેચનમાં દુર્બોધતાનો પ્રશ્ન’ અંતર્ગત લાકભૂખ્યા લેખકો-કવિઓ પર કટાક્ષ કરી દુર્બોધતા સંજ્ઞાને સમજાવી હતી. તેમણે ભાવકની સજ્જતા, આધુનિકતા, વિશ્વ ભાષા, મધ્યકાળમાં લલિયાને કારણે એ પશ્ચિમમાં બાઇબલ વગેરે ધર્મગ્રંથોને કારણે દુર્બોધતાના પ્રશ્ન સંદર્ભે વાત કરી એલિયટ, માલાર્મે, બોકાસિયો વગેરેના ઉદાહરણથી આખી વાત સ્પષ્ટ કરી હતી. બીજા વક્તા ડૉ. અજિત ઠાકોરે ‘ગુજરાતી સાહિત્યવિવેચનમાં દુર્બોધતાનો પ્રશ્ન’ વિશે સંસ્કૃત સાહિત્ય-વિચારણા દ્વારા રૂઢિ, યોગ અને યોગરૂઢિ, અભિધા, લક્ષણા, વ્યંજના, ધ્વનિ દ્વારા પોતાની વાત મૂકી હતી. ગુજરાતીમાં નવલરામ, વિશ્વનાથ, ન્હાનાલાલ, રામનારાયણ પાઠક, ઉમાશંકર, સુરેશ જોશી, ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા, સિતાંશુ મહેતા વગેરે દ્વારા થયેલી વિચારણાનાં ઉદાહરણ આખી સમજાવ્યું હતું. બેઠકના અંતે પ્રશ્નોની હારમાળા સર્જાઈ અને રસપ્રદ ચર્ચા થઈ હતી. અંતે આનંદ વસાવા અને હિમ્મત ભાલોડિયાએ પ્રતિભાવ આપી કાર્યક્રમને બિરદાવ્યો તેમજ સમગ્ર શિબિરની આભારવિધિ ગણપત સાઢાએ કરી હતી.

– સંજય મકવાણા

(ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ : સંધેજા)

પાક્ષિકી અંતર્ગત

તા. ૧૪-૧૧-૨૦૧૩ના રોજ પાક્ષિકીમાં ગઝલકાર શ્રી અશોક ચાવડા ‘બેદિલ’એ પોતાની પ્રથમ વાર્તા ‘છાપ’ વાંચી હતી. વાર્તાપઠનને અંતે રસપ્રદ ચર્ચા ભાવકોએ કરી હતી. તેમણે એક સ્ત્રીના શોષણની કથા કેકટસના પ્રતીક વડે ઉપસાવી હતી. વાર્તા

વેદના અને દુઃખના બે કિનારા વચ્ચે વહેતી નદી જેવી હતી. સ્ત્રીની વેદનાને વધુ વાચા આપવાની તેમજ બચપણના સાથી કાનિયાના પાત્રને વધારે મહત્ત્વ આપીને વાર્તાનો અંત જીવનલક્ષી સકારાત્મક રીતે મૂકવાની લાગણી ભાવકોને વ્યક્ત કરી હતી.

પરિષદના આગામી કાર્યક્રમો

તા. ૪, ૧૧, ૧૮-૧૨-૨૦૧૩ના રોજ વિશ્વકવિતાકેન્દ્રના ઉપક્રમ બુધસભા, સાંજ ૭-૦૦ કલાકે.

નવોદિત સર્જકોના પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તકનું પ્રકાશન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર હસ્તક શ્રી બી. કે. મજૂમદાર ટ્રસ્ટ પ્રકાશનશ્રેણી અંતર્ગત નવોદિત સર્જકોના પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તકનું પ્રકાશન કરવામાં આવે છે. આથી જ નવોદિત લેખકો/લેખિકાઓનું એક પણ પુસ્તક પ્રગટ ન થયું હોય તેઓ આ શ્રેણીમાં પોતાના પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તકની હસ્તપ્રત મોકલી શકે છે. આ પુસ્તકની પૃષ્ઠમર્યાદા ૧૨૦થી ૧૫૦ની રહેશે. હસ્તપ્રતની ટાઇપકોપી મોકલવી. હસ્તપ્રત તા. ૩૦-૩-૨૦૧૪ સુધીમાં મોકલી આપવા વિનંતી. હસ્તપ્રત મોકલવાનું સરનામું : પ્રકાશનમંત્રીશ્રી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, નદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯.

માતૃભાષાકૌશલ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર અને શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રના ઉપક્રમે 'માતૃભાષાકૌશલ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ'નું આયોજન તા. ૧૫-૧-૨૦૧૪ થી ૩૦-૧-૨૦૧૪ દરમિયાન કરવામાં આવ્યું છે. પંદર દિવસના આ અભ્યાસક્રમમાં શ્રવણકૌશલ, વાકકૌશલ, વાચનકૌશલ અને લેખનકૌશલની સજ્જતા કેળવાય તે અભિગમથી વિવિધ વ્યાખ્યાનો યોજવામાં આવે છે, જેમાં કોઈ પણ ભાષારસિક - ભાષાજિજ્ઞાસુ, વયભેદ કે વ્યવસાયભેદ વગર જોડાઈ શકે છે. આ અભ્યાસક્રમની ફી ૩૦૦/- રૂપિયા રાખવામાં આવી છે. વર્ગોનો સમય સાંજે ૫.૦૦ થી ૬.૩૦ (સોમવાર થી શનિવાર) રહેશે. અભ્યાસક્રમમાં યોગેન્દ્ર વ્યાસ, અરવિંદ ભાંડારી, રતિલાલ બોરીસાગર, ત્રિકમભાઈ પટેલ, કીર્તિદા શાહ, પિંકી પંડ્યા, સતીશ વ્યાસ વગેરે તજજ્ઞો સેવા આપશે. રસ ધરાવનારે પરિષદ કાર્યાલયમાં ૫ જાન્યુઆરી, ૨૦૧૪ સુધીમાં ફોર્મ ફી ભરી જવા વિનંતી છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૪૭મું અધિવેશન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સુડતાલીસમા અધિવેશનનું આયોજન એન. એસ. પટેલ આર્ટ્સ કોલેજના યજમાનપદે આણંદ મુકામે તારીખ ૨૪-૨૫-૨૬ ડિસેમ્બર ૨૦૧૩ના ત્રણ દિવસ યોજાશે. અધિવેશનના પ્રમુખ તરીકે કવિ-વિવેચક, ચરિત્રકાર ને પૌર્વાત્ય-પાશ્ચાત્ય સાહિત્યના અભ્યાસી શ્રી ધીરુ પરીખ રહેશે.

અધિવેશન સ્થળ : એન. એસ. પટેલ આર્ટ્સ કોલેજ, આણંદ

ઉદ્ઘાટન-સમારંભ : તા. ૨૪-૧૨-૨૦૧૩ મંગળવાર, સમય : ૩ થી ૬.

ગીત : સંગીત ટુકડી.

સ્વાગત મંત્રીનું ઉદ્બોધન

સ્વાગત પ્રમુખનું ઉદ્બોધન

મહેમાનોનું સ્વાગત

પરિષદ મંત્રીનો વાર્ષિક અહેવાલ : રાજેન્દ્ર પટેલ

નિવૃત્ત થતા પ્રમુખશ્રીનું વક્તવ્ય અને : વર્ષા અડાલજા

કાર્યભારની સોંપણી : ધીરુ પરીખ

પ્રમુખશ્રીનો પરિચય : પ્રફુલ્લ રાવલ

પ્રમુખશ્રીનું વક્તવ્ય : ધીરુ પરીખ

અતિથિવિશેષશ્રીનો પરિચય

અતિથિવિશેષશ્રીનું વક્તવ્ય

આભારદર્શન (યજમાન સંસ્થા)

બેઠક પહેલી : તા. ૨૪-૧૨-૨૦૧૩ મંગળવાર, રાત્રે ૮-૩૦થી ૧૦-૦૦

આસ્વાદ : 'છંદ રાજેન્દ્ર' રાજેન્દ્ર શાહની કવિતાઓ

વિભાગીય અધ્યક્ષ : ધીરુ પરીખ

સંયોજક : પરેશ નાયક

તા. ૨૫-૧૨-૧૩ બુધવારના રોજ સવારે ૮-૦૦ થી ૯-૩૦

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની નવી/જૂની મધ્યસ્થ સમિતિ અને કાર્યવાહક સમિતિની સંયુક્ત બેઠક

બેઠક બીજી : તા. ૨૫-૧૨-૨૦૧૩ બુધવાર, સવારે ૯-૩૦ થી ૧૨-૩૦

કવિતા : સાહિત્યસ્વરૂપ - કેફિયત

વિભાગીય અધ્યક્ષ : માધવ રામાનુજ

કવિ-કેફિયત : હરીશ મીનાશ્રુ

ગીત : મનોહર ત્રિવદી

ગઝલ : જલન માતરી

સંચાલન

: નીતિન વડગામા

બેઠક ત્રીજી : તા. ૨૫-૧૨-૧૩ બુધવાર, બપોરે ૩-૦૦ થી ૬-૦૦

વિવેચન-સંશોધન

વિભાગીય અધ્યક્ષ : અજિત ઠાકોર

વક્તાઓ : હર્ષવદન ત્રિવેદી, હસિત મહેતા,
રાજેશ પંડ્યા

સંચાલન : કીર્તિદા શાહ

બેઠક ચોથી : તા. ૨૫-૧૨-૧૩ બુધવાર, રાત્રે ૮-૦૦ થી ૯-૩૦

યજમાન સંસ્થા આયોજિત સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ

બેઠક પાંચમી : તા. ૨૬-૧૨-૧૩ ગુરુવાર, સવારે ૮-૩૦ થી ૧૧-૦૦

પરિસંવાદ : શિક્ષણના માધ્યમ તરીકે સાહિત્ય

વિભાગીય અધ્યક્ષ : આર. બી. શાહ

વક્તાઓ : શિક્ષણ અને સાહિત્ય - ધવલ મહેતા

સમૂહ માધ્યમ અને સાહિત્ય : રઘુવીર ચૌધરી

સમાજવિજ્ઞાનમાં સાહિત્ય : સુદર્શન આયંગર

સંચાલન : જનક નાયક

બેઠક છઠી : તા. ૨૬-૧૨-૧૩ ગુરુવાર, બપોરે ૧૧-૦૦ થી ૧૨-૦૦

અધિવેશન સમાપન બેઠક

- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ખુલ્લું અધિવેશન અને સમાપન બેઠક
- ઠરાવો : પ્રતિભાવો અને આભારવિધિ
- આભારદર્શન (પરિષદ અને યજમાન સંસ્થા)
- બપોરના ભોજન પછી અધિવેશનની સમાપ્તિ થશે.

નોંધ : અધિવેશનમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતા પ્રતિનિધિઓએ ભોજન-ઉતારા શુલ્ક રૂ. ૩૦૦/- તથા પ્રતિનિધિ શુલ્ક રૂ. ૨૦૦/- ભરવાના રહેશે. કુલ રૂ. ૫૦૦/- થશે. વિદ્યાર્થીઓએ ૫૦% રકમ ભરવાની રહેશે. (કાર્યક્રમનો અહેવાલ રજૂ કરનાર વિદ્યાર્થીને પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે.) ભોજન-ઉતારા અને પ્રતિનિધિ શુલ્ક તા. ૧૫-૧૨-૨૦૧૩ સુધીમાં પરિષદ કાર્યાલય અમદાવાદમાં ભરી દેવાથી વ્યવસ્થા સરળ થશે. ત્યારબાદ સ્વીકારવામાં આવશે નહીં.

સૂચના : અધિવેશનમાં ભાગ લેનાર પ્રતિનિધિએ ભોજન-ઉતારા શુલ્કની રકમનો ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટ અથવા એટપારનો ચેક એન. એસ. પટેલ આર્ટ્સ કોલેજ, આણંદ નામે જ મોકલવો. સંપર્ક : અજયસિંહ ચૌહાણ : ૯૮૭૯૨૩૨૯૮૯

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ૪૭મા અધિવેશનનું જીવંત પ્રસારણ (લાઇવ વેબકાસ્ટ) ઇન્ટરનેટ દ્વારા, નીચેની લિન્ક ઉપરથી વિનામૂલ્યે જોઈ શકાશે :

www.nspatelartscollege.org

શ્રી ભરત દવેનું 'નિર્ભીક વિચારક : દર્શક' વિશે વક્તવ્ય

શ્રી ભદ્રંકર વિદ્યાદીપક જ્ઞાનવિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનશ્રેણી અંતર્ગત શ્રી ભરત દવેએ 'નિર્ભીક વિચારક : દર્શક' વિશે વક્તવ્ય આપ્યું હતું. વ્યાખ્યાનમાં તેમણે કહ્યું કે "મનુભાઈના એક ખોળિયામાં બે વ્યક્તિઓ રહેલી છે. મનુભાઈ અને 'દર્શક'. લોકો તેમને મુખ્યત્વે સાહિત્યકાર તરીકે ઓળખતા હોવા છતાં તેમના પોતાના મત પ્રમાણે 'દર્શક' ફક્ત ૩૦ ટકા છે. પ્રજાપુરુષ તરીકેના મનુભાઈ ૭૦ ટકા છે ! તે માને છે કે કોઈ પણ લેખકે ફક્ત લખવું ન જોઈએ, જીવવું પણ જોઈએ. મનુભાઈનું એક વિશિષ્ટ લક્ષણ એ છે કે તે એક સ્વતંત્ર, નિર્ભીક વિચારક છે."

લોકસાહિત્ય કેન્દ્ર અને વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ આયોજિત

'મારી સંશોધનયાત્રા' વિશે વક્તવ્ય

ઝવેરચંદ મેઘાણી લોકસાહિત્ય કેન્દ્ર અને ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના સંયુક્ત ઉપક્રમે યોજાયેલા કાર્યક્રમમાં શ્રી કુમારપાળ દેસાઈની અધ્યક્ષતામાં શ્રી જોરાવરસિંહ જાદવે 'મારી સંશોધનયાત્રા' વિશે વક્તવ્ય આપ્યું હતું.

બળવંત પારેખ સ્મૃતિ વ્યાખ્યાન

બળવંત પારેખ સેન્ટર ફોર જનરલ સિમેન્ટિક એન્ડ અધર હ્યુમન સાયન્સિસના ઉપક્રમે તા. ૨૪-૧૦-૨૦૧૩ના રોજ 'પ્રથમ બળવંત પારેખ સ્મૃતિ વ્યાખ્યાન' કોલંબિયા યુનિવર્સિટીના પ્રો. સેલડોન પોલોકે 'વોટ ઇઝ ઇન્ડિયન નોલેજ ગુડ ફોર ?' વિષય પર વક્તવ્ય આપ્યું હતું.

રસિકલાલ 'આઝાદ'ની જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે મુશાયરો

સ્વાતંત્ર્યસેનાની રસિકલાલ 'આઝાદ'ની જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે 'જનજાગૃતિ' અભિયાન દ્વારા વડોદરા નગરના કવિઓએ તા. ૯-૧૧-૨૦૧૩ના રોજ 'એક શામ કવિઓકે નામ' મુશાયરાનું આયોજન કર્યું હતું. આ મુશાયરો ભરત મહેતાની અધ્યક્ષતામાં યોજાયો હતો. ભરત ભટ્ટ 'પવન' સંચાલિત આ કાર્યક્રમમાં ૪૨ કવિઓએ ભાગ લીધો હતો. જેમાં સર્વશ્રી જૈમિન ઠક્કર 'પથિક', માણેક મૃગેશ, લલિત રાણા, રજની કટારિયા, મકરંદ મૂસળે, દિનેશ ડોંગરે, વિરંચિ ત્રિવેદી, ડો. દીનાબહેન શાહ, દીપ્તિ જોશી, હરીશ વટાવવાળા, રતિલાલ સોલંકી, ઉજ્જવલ ધોળકિયા, દુર્ગેશ ઉપાધ્યાય વગેરે

કવિઓએ કાવ્યપાઠ કર્યો હતો.

ડૉ. જયંત પાઠક કવિતા પુરસ્કાર કવિશ્રી યોગેશ જોષીને

સુરતની એમ. ટી. બી. આર્ટ્સ કૉલેજની શ્રી જયંત પાઠક કવિતા પુરસ્કાર સમિતિ તરફથી ૨૦૧૦-૧૧ના વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયેલા કાવ્યસંગ્રહોમાંથી તજજ્ઞોએ કવિશ્રી યોગેશ જોષીના કાવ્યસંગ્રહ 'ટકોરા મારું છું આકાશને' આ પુરસ્કાર આપવામાં આવ્યો છે. શ્રી યોગેશ જોષીને પરિષદ તરફથી અભિનંદન.

થાઈલેન્ડની રાજધાની બેંગકોકમાં ગુજરાતી અનુવાદકનું સન્માન

તા. ૨૭-૯-૨૦૧૩ના રોજ થાઈલેન્ડ બેંગકોકમાં ત્યાંના રાજકુમારી સિરીન્થોર્નતાના વરદ હસ્તે ડૉ. મધુસૂદન વ્યાસ સન્માનિત થયા હતા. તેમણે દિલ્હીના વરિષ્ઠ વિદ્વાન ડૉ. સત્યવ્રત શાસ્ત્રીના 'રામકિર્તી મહાકાવ્ય'નો ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો છે. મધુસૂદન વ્યાસને અભિનંદન.

હર્ષદેવ માધવને પંડિતરાજ સન્માન

તા. ૧૭-૧૦-૨૦૧૩ના રોજ સાહિત્ય અકાદમી દિલ્હીમાં હર્ષદેવ માધવનું પંડિતરાજ સન્માન દેવાણી પરિષદ - દિલ્હી દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું. હર્ષદેવ માધવને અભિનંદન.

“ગુરુ-મિલન પાક્ષિકી”

સર્જન કરનારાઓ અવારનવાર નિયમિતપણે મળતા રહે તે માટે નવસર્જકોને એક નાનકડો પણ પ્રેરણાદાયી અને માર્ગદર્શક મંચ પૂરો પાડવાના ઉદ્દેશથી શ્રી સયાજી વૈભવ પુસ્તકાલય અને શ્રી નરેન્દ્ર હીરાલાલ પારેખ જ્ઞાનધામ, નવસારીએ “ગુરુ-મિલન” નામથી સર્જકોના પખવાડિક નિયમિત મિલનની પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ કર્યો છે.

શ્રી રતિભાઈ ચંદેરયાને આપેલી સ્મરણાંજલિ

ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીના પ્રણેતા અને ગુજરાતી લેક્સિકોનના સ્થાપક, સેવાપરાયણ ઉદ્યોગપતિ શ્રી રતિલાલ પ્રેમચંદ ચંદેરયાને સ્મરણાંજલિ આપવાની એક સભા ગુજરાત વિશ્વકોશભવનમાં ૨૧મી ઓક્ટોબરે સાંજે યોજાઈ હતી. ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી, ગુજરાતી લેક્સિકોન ઉપરાંત ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, ગુજરાત વિદ્યાસભા, માતૃભાષા અભિયાન જેવી ગુજરાતની અગ્રણી સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓ આ પ્રસંગે ઉપસ્થિત હતા. જેમાં ગુજરાતી વિશ્વકોશના મુખ્ય સંપાદક શ્રી ધીરુભાઈ ઠાકરે, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કુલસચિવશ્રી રાજેન્દ્ર ખીમાણીએ, જાણીતા સાહિત્યકાર કુમારપાળ દેસાઈએ, શ્રી રતિભાઈ ચંદેરયાના પુત્ર રોહિતભાઈ ચંદેરયાએ શ્રદ્ધાંજલિ આપી હતી.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું
પુસ્તક વેચાણ કેન્દ્ર

ગ્રંથ વિહાર

આ કેન્દ્રમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં પ્રકાશનો તેમ જ અન્ય પ્રકાશનોનાં સાહિત્યિક ગુણવત્તાવાળાં પુસ્તકો મળશે. આ ઉપરાંત અંગ્રેજી, હિન્દી, મરાઠી, બંગાળી સાહિત્યના પુસ્તકો પણ મળશે.

- ૨ પરિષદના સભ્યોને પુસ્તકો ૨૫% કમિશનથી મળશે.
- ૨ અન્ય સાહિત્યરસિકોને ૨૦% કમિશનથી મળશે.
- ૨ વિકેતાઓને પણ વેપારી કમિશનથી પુસ્તકો મળશે.
- ૨ વધુ નકલો માટે કાર્યાલયનો સંપર્ક સાધવો.

: સંપર્કસૂત્ર :

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

ગોવર્ધનભવન સ્મૃતિ મંદિર, ટાઈમ્સ પાછળ, નદી કિનારે,
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માર્ગ, આશ્રમરોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
ફોન : (૦૭૯) ૨૬૫૭૬૩૭૧, ૨૬૫૮૭૯૪૭, ૨૬૫૮૭૯૪૯
કિશોર ગૌડ (મો.) ૯૪૨૭૩૨૦૮૩૩

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- ¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
¹/₁₅₇₅₀ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે. સાથે પ્રમાણપત્ર બીડવું.
¹/₁₅₇₅₀ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
¹/₁₅₇₅₀ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
¹/₁₅₇₅₀ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડૉલર.)
¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
¹/₁₅₇₅₀ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા □જ સાઇઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઈનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવું તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
¹/₁₅₇₅₀ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
¹/₁₅₇₅₀ પત્રવ્યવહારનું સરનામું: તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

માલિક : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી મુદ્રક અને પ્રકાશક : પ્રફુલ્લ રાવલ (પ્રકાશનમંત્રી), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮ □ તંત્રી : યોગેશ જોષી □ મુદ્રણસ્થાન : શારદા મુદ્રણાલય, ૨૦૧, તિલકરાજ, પંચવટી પહેલી લેન, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૬ ⇨ ૨૬૫૬૪૨૭૮

ISSNO250-9747 પરબ

છૂટક કિં. રૂ. ૨૦/-